

Μνήμων

Τόμ. 8 (1982)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΟΓΔΟΣ

ΣΠ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ: Φορολογία και έκχρηματισμός στην οικονομία των βαλκανικών χωρών (15ος-16ος αι.) ● ΑΝΤ. ΛΙΑΚΟΣ: Οι φιλελεύθεροι στην επανάσταση του 1862. 'Ο πολιτικός σάλλογος «Ρήγας Φεραίος» ● ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΑΡΔΑ: Πολιτισμικοί στρατηγικοί στην Ελλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα ● ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΒΛΑΣΣΗ: 'Η συμμετοχή των Έκτακτων στα Όρλωφικά (1770) και η αντίδραση της Βενετίας ● ΑΛΕΚΑ ΜΠΟΥΤΖΟΥΒΗ - ΜΠΑΝΙΑ: Τό Καποδιστριακό κόμμα 1832-1833. 'Από την ήττα στον παραγκωνισμό και την καταδίωξη ● Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ: Συγκριτισμός ● ΟΛΓΑ ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ: Τό μονόφυλλο του Ρήγα του 1797. Παρατηρήσεις στη νεοελληνική εικονογραφία του Μεγάλου 'Αλεξάνδρου ● Γ. ΜΟΥΡΕΛΟΣ: 'Η προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις της με τους συμμάχους (Σεπτέμβριος 1916-Ιούνιος 1917) ● Η. FLEISCHER: Νέα στοιχεία για τη σχέση Γερμανικών άρχων κατοχής και Ταγμάτων 'Ασφαλείας ● Ε. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ: Τό πρόβλημα των γενεαλογιών στην 'Ιστορία ● Π. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ: 'Η έμπορική έταιρική συνεργασία του βενετικού οίκου Ταρωνίτη - Θεοτόκη και των αδελφών Γ. και Θ. Παρριβαλάν (1732-1737). ● ΑΡ. Κ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ: 'Ένα άγνωστο έπιστόμιο και μία Ελληνική μαρτυρία για τό πάραυτα του Lenke από τη Τσαρτίτση της Θεσσαλίας ● Γ. ΚΟΚΚΩΝΑΣ: 'Ισοκράτους λόνοι τρέας: Φλωρεντία c. 1495 ή Ρώμη c. 1517; Γύρω από μία διάφθορα στον Legrand. ● Θ. ΒΕΡΕΜΗΣ: 'Η άσημαντη μαρτυρία ● Γ. ΜΠΟΚΟΣ: Συμπληρωματικά στοιχεία σχετικά με την πρόταση του Π. Μαρκίδη-Πούλιου για εγκατάσταση τυπογραφείου στα 'Επτάνηρα ● Τ. Ε. ΣΚΑΛΒΕΝΙΤΗΣ: Βιβλιολογικά Α' ● Χ. ΛΟΥΚΟΣ: 'Η έννοιαση προσδών κατά την Καποδιστριακή περίοδο. ● ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1977

ΑΘΗΝΑ 1980 - 1982

ΤΟ ΜΟΝΟΦΥΛΛΟ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΤΟΥ 1797. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

ΟΛΓΑ ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.228](https://doi.org/10.12681/mnimon.228)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ Ο. (1982). ΤΟ ΜΟΝΟΦΥΛΛΟ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΤΟΥ 1797. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. *Μνήμων*, 8, 130-149. <https://doi.org/10.12681/mnimon.228>

ΤΟ ΜΟΝΟΦΥΛΛΟ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΤΟΥ 1797.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Ι. Στά 1797 ο Ρήγας τύπωσε στη Βιέννη ένα μονόφυλλο με εικόνα του Μεγάλου 'Αλεξάνδρου και δίγλωσσο, ελληνικό και γαλλικό, συνοδευτικό κείμενο (εἰκ. 2). Τὸ μονόφυλλο εἶναι ἀπὸ χρόνια γνωστὸ¹ καὶ ἔχει ἀπεικονιστεῖ ἐπανειλημμένα. 'Εδῶ γίνεται μιὰ προσπάθεια νὰ ἐντοπιστεῖ ἀφενὸς ἡ καταγωγή τῆς εἰκονογραφίας του, ἀφετέρου ἡ ἐπίδραση ποὺ ἄσκησε στὴ δημιουργία μιᾶς σειρᾶς νεοελληνικῶν «πορτραίτων» τοῦ Μεγάλου 'Αλεξάνδρου.

'Η ἔρευνα βασίζεται στὸ ἀντίτυπο ποὺ βρίσκεται στὸ 'Εθνικὸ 'Ιστορικὸ Μουσεῖο στὴν 'Αθήνα καὶ ἔχει ἀριθμὸ 2639. 'Αλλὰ γνωστὰ ἀντίτυπα βρίσκονται στὴν 'Εθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βιέννης² καὶ στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς 'Ακαδημίας στὸ Βουκουρέστι³.

1. Πρῶτη παρουσίαση ἀπὸ τὸ Σπ. Λάμπρο στὴν *'Εθνικὴ 'Αγωγή* 1 (1898) σ. 129 κέξ. Σπ. Λάμπρου, «Σημειώματα περὶ Ρήγα καὶ Περραιβοῦ», *Μικταὶ σελίδες*, 'Αθήνα 1905, σ. 624-28 [στὸ ἐξῆς Λάμπρος 1905]. Τοῦ ἴδιου, «'Ο Μέγας 'Αλέξανδρος τοῦ Ρήγα», *Νέος 'Ελληνομνήμων* 8(1911) σ. 233-35, μὲ φωτογραφία στὴ σ. 234 [στὸ ἐξῆς Λάμπρος 1911]. Λ.Ι. Βρανούσης, *Ρήγας* (Βασικὴ Βιβλιοθήκη 10), 'Αθήνα 1953, σ. 50 [στὸ ἐξῆς Βρανούσης 1953]. Τοῦ ἴδιου, *Ρήγας Βελεστινλῆς 1757-1798*, 'Αθήνα 1957, σ. 58 [στὸ ἐξῆς Βρανούσης 1957]. Γ. Λαῖου, «Οἱ χάρτες τοῦ Ρήγα», *ΔΙΕΕ* 14(1960) σ. 290-92 [στὸ ἐξῆς Λαῖος 1960]. Λ. Βρανούσης (ἐπιμ.), *Ρήγας Βελεστινλῆς Φεραῖος*, 'Αθήνα 1968, σ. 665-71 [στὸ ἐξῆς Βρανούσης 1968]. Γ.Γ. Λαδᾶ-Α.Δ. Χατζηδῆμου, *'Ελληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796 - 1799*, 'Αθήνα 1973, ἀρ. 198 [στὸ ἐξῆς Λαδᾶς-Χατζηδῆμος 1973]. 'Απεικονίστηκε ἐπίσης στὴ *Μεγάλῃ 'Ελληνικῇ 'Εγκυκλοπαιδεῖα*, τόμ. 3, σ. 651· ἀπὸ τὸ Λ. Βρανούση στὸ περιοδικὸ *'Ηὼς* 5 (1962) τεύχη 63-65, σ. 36-50, καθὼς καὶ στὰ ἀκόλουθα: Ν.Ι. Πανταζοπούλου, *Ρήγας Βελεστινλῆς. 'Η πολιτικὴ ἰδεολογία τοῦ ἐλληνισμοῦ προάγγελος τῆς ἐπανάστασεως* (Λόγος ρηθεὶς τὴν 25ην Μαρτίου 1964 εἰς τὴν Αἴθουσαν Τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου) Θεσσαλονίκη 1964, σ. 16 καὶ παρένθετος πίνακας [στὸ ἐξῆς Πανταζόπουλος 1964]. Γ. Βελουδῆ (ἐπιμ.), *Διήγησις 'Αλεξάνδρου Μακεδόνα*, 'Αθήνα 1977, σ. 4 τοῦ ἐξωφύλλου, ὅπου ὁμως εἰκονίζεται ἡ παραλλαγμένη ἀνατύπωση τοῦ 1809 (βλ. ἐδῶ εἰκ. 11) [στὸ ἐξῆς Βελουδῆς 1977]. *Μέγας 'Αλέξανδρος. 'Ιστορία καὶ θρόνος στὴν Τέχνη*, [Κατάλογος τῆς ὁμόθυμης ἐκθεσης στὸ 'Αρχαιολογικὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης], 'Αθήνα 1980, σ. 83.

2. Λαῖος 1960, σ. 292.

3. Βρανούσης 1962, σ. 36.

Τὸ ἀντίτυπο τοῦ Ἐθνικοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου ἔχει διαστάσεις 45X29 ἑκατοστά, τὸ φύλλο ὅμως εἶναι ξακρισμένο καὶ κολλημένο σὲ χαρτόνι. Οἱ διαστάσεις τοῦ τυπωμένου μέρους εἶναι 28,5X23,5 ἑκατοστά. Τὸ χαρτί εἶναι γκρίζο πρὸς τὸ γαλάζιο. Εἶναι ἐλαφρὰ σκισμένο στὸ κάτω μέρος καὶ ἔχει ἴχνη ἀπὸ δίπλωμα στὰ τέσσερα. Πρόκειται γιὰ τὸ ἀντίτυπο ποὺ ἀνακάλυψε ὁ Σπ. Λάμπρος στὰ κατάλοιπα τοῦ πατέρα του καὶ τὸ δώρησε στὴν Ἱστορική καὶ Ἐθνολογική Ἑταιρεία⁴.

Τὸ μονόφυλλο διακρίνεται σὲ δύο μέρη: α/ στὸ εἰκονιστικό, ποὺ καταλαμβάνει τὸ κεντρικὸ καὶ μεγαλύτερο τμήμα τῆς σελίδας καὶ ποὺ σὲ σμίκρυνση ἐπαναλαμβάνεται ἐπάνω ἀριστερὰ καὶ β/ στὸ κείμενο, ποὺ συνοδεύει καὶ ἐπεξηγεῖ τὴν εἰκόνα, καὶ εἶναι δίστηλο καὶ δίγλωσσο, ἑλληνικὸ στὴν πρώτη στήλη καὶ γαλλικὸ στὴ δευτέρη⁵ (εἶκ. 2).

Τὸ εἰκονιστικὸ μέρος παριστάνει στὸ κέντρο του μιὰ νεανικὴ ἀντρικὴ κεφαλὴ στραμμένη κατὰ κρόταφον πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἔχει μακριὰ μαλλιά, ποὺ πέφτουν σὲ βοστρύχους ὡς τοὺς ὦμους. Φοράει περικεφαλαία μὲ οὐρὰ καὶ μὲ παραστάσεις φτερωτοῦ δράκοντα στὸ πλάι καὶ ἀνθρώπινου προσώπου (μάσκας ἢ γοργόνειου) στὸ γεῖσο. Φοράει ἐπίσης θώρακα, ποὺ διακρίνεται ὡς τὸ ὕψος τῶν ὤμων περίπου, καὶ ποὺ διακοσμεῖται μὲ ἀνθρώπινη μορφή στὸ στήθος. Θώρακας καὶ περικεφαλαία δίνουν στὴν εἰκονιζόμενη μορφή τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ «ἀρχαίου πολεμιστῆ», ἐνῶ ἡ ταυτότητά της δηλώνεται στὴν πρώτη φράση τοῦ συνοδευτικοῦ κειμένου: «Τὸ ἐγχάραγμα τοῦτο παριστάνει τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀλεξάνδρου». Τὸ πρόσωπον λοιπὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου περιβάλλεται ἀπὸ ὀκτάπλευρο πλαίσιο, ποὺ χωρίζεται σὲ ὀκτὼ ἄνισα μεταξύ τους, τραπεζοειδῆ, διάχωρα. Στὰ τέσσερα γωνιαῖα, ποὺ εἶναι καὶ μικρότερα, εἰκονίζονται ἀνὰ μία ἀντρικὴ κεφαλὴ μὲ περικεφαλαία ἢ διάδημα. Κάθε κεφαλὴ συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ ἐπιγραφὴ μὲ εὐμεγέθῃ κεφαλαῖα γράμματα, ποὺ δηλώνει τὸ ὄνομα τοῦ εἰκονιζομένου. Πάνω ἀριστερὰ ΣΕΛΕΥ/ΚΟΣ, πάνω δεξιὰ ΑΝΤΙΓ/ΟΝΟΣ, κάτω δεξιὰ ΚΑΣΣΑ/ΝΔΡΟΣ, κάτω ἀριστερὰ ΠΤΟΛΕ/ΜΑΙΟΣ. Τὸ συνοδευτικὸ κείμενο διευκρινίζει ὅτι πρόκειται γιὰ τοὺς ἀρχιστρατῆγους τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Στὰ μεγαλύτερα, κατ' ἄξονα, τέσσερα διάχωρα τοῦ πλαισίου εἰκονίζονται πολυπρόσωπες σκηνές. Τὰ διάχωρα αὐτὰ ἀριθμοῦνται ἀπὸ 1 μέχρι 4 καί, σύμφωνα μὲ τὸ ἐπεξηγηματικὸ κείμενο, ἀπεικονίζουν: *τό 1* [κάτω] *τὴν θριαμβευτικὴν εἰσοδὸν του* [τοῦ Ἀλεξάνδρου] *εἰς τὴν Βαβυλῶνα*, *τὸ 2* [ἀριστερὰ] *τὴν φυγὴν τῶν περσῶν εἰς τὸν Γρανικὸν Ποταμόν*, *τὸ 3* [δεξιὰ]

4. Λάμπρος 1911, σ. 233.

5. Δίγλωσση εἶναι καὶ ἡ λεξάντα ποὺ συνοδεύει τὴ σμίκρυνση τῆς παράστασης πάνω ἀριστερὰ: τὸ ἑλληνικὸ κείμενο γράφεται πάνω καὶ τὸ ἀντίστοιχο γαλλικὸ κάτω ἀπὸ τὴν παράσταση.

τὴν ἦτταν τοῦ Δαρείου, καὶ τὸ 4 [πάνω] τὴν φαμίλιαν τοῦ νικημένου τούτου βασιλέως εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Στὴν ἐπάνω ἀριστερὴ γωνία τοῦ φύλλου ἐπαναλαμβάνεται σὲ πολὺ μικρότερη κλίμακα ἢ ἴδια σύνθεση. Διαστάσεις τῆς σμίκρυνσης 3,5X2,80 ἐκ. Συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐπεξήγηση «Μέγεθος τῆς πέτρας» καί, σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τῆς διπλανῆς στήλης, παριστάνει τὴν ἀνάγλυφον πέτρα, ποὺ ὑπῆρξε τὸ πρότυπο γιὰ τὴν παράσταση ποὺ βλέπουμε ἐδῶ.

Τὰ συνοδευτικὰ κείμενα τοῦ φυλλαδίου ἔχουν στὴ μεταγραφὴ ὡς ἐξῆς⁶:

[α] Μέγεθος/τῆς πέτρας.

Grandeur del' agathe.

Τὸ ἐγγράμμα τοῦτο παριστάνει τὸ πρόσωπον τοῦ / Ἀλεξάνδρου κ(αὶ) τῶν 4: ἀρχιστρατῆγων του, καθ' / ὁμοίωσιν μιᾶς Ἀνατολικῆς κοκκί- νης Πέτρας Ἀγάθου, / ἣτις εὐρί- σκεται εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν τα- μεῖον / ἐν Βιέννῃ. Τὰ 4: τριγωνικὰ εἰκονίσματα, παριστά- / νουν, τὸ 1: τὴν θριαμβευτικὴν εἴσοδον εἰς τὴν / Βαβυλῶνα, τὸ 2: τὴν φυγὴν τῶν περσῶν εἰς / τὸν Γρανικὸν Ποταμὸν τὸ 3: τὴν ἦτταν τοῦ Δαρείου, κ(αὶ) τὸ 4: τὴν φαμίλιαν τοῦ νικημένου τούτου βασιλέως εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Cette gravure represente la bu- ste d'Alexandre, et ceux / de ses 4: généraux, d'après une agathe rouge Orientale, / qui se trouve dans le cabinet Imperial à Vienne. Les / quatre tableaux au pour- tour, representent le 1er son / entrée triomphale dans Babylone le 2de la déroute des Perses / au granique, le 3me la défaite totale de Darius, et le 4me la / famille de ce roi vaincu aux pieds d'Alexandre.

[β] Ὁ Ἀλέξανδρος γεννηθεὶς εἰς τοὺς 355: πρὸ Χριστοῦ, ἐσπούδασε τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὸν Ἀριστο- τέλη, ἔκαμε τὰ πρῶτα δείγματα τῆς / ἀνδρείας, κ(αὶ) τῆς πολεμικῆς ἀξιό- τητός του εἰς τὴν μάχην τῆς / Χαι- ρωνείας, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ πα- τρός του, κ(αὶ) διεδέχθη/τὸν θρό- νον τῆς Μακεδονίας 21: χρόνον γνωρισθεὶς ἀρχηγὸς τῶν Ἑλλή- ρων εἰς τοὺς 333: , διεύθυνε τὰς

Alexandre né en 355: avant J:C: étudia la philosophie sous / Aristote, fit ses premiers preuves de va- leur et de talents / militaires à la bataille de Chironée sous le comandement de son / pere, au- quel il succeda au trone de Mace- doine à 21: ans: Reconu / chef des Grecs en 333: il en dirigea toutes les forces contre les / Per- ses, dont il detruisit l'empire en

6. Λάμπρος 1905, σ. 624-28. Βρανούσης 1968, σ. 669. Λαδάς - Χατζηδῆμος 1973, σ. 286 - 87.

δυνάμεις των κατὰ τῶν Περσῶν, /
ἐχάλασε τὴν αὐτοκρατορίαν των εἰς
τὴν Ἀσίαν / κ(αὶ) Ἀφρικὴν, κ(αὶ)
τὴν ἤνωσε μὲ τὴν ἐδικήν του. Πολ-
λαὶ ἀξιόλογοι / πόλεις, σχεδὸν κ(αὶ)
τὴν σήμερον ἀκόμι, τῷ χρεωστοῦν
τὴν ὑπαρξίν / τους. Ἀπέθανε 32:
χρόνων, βασιλεύσας 12.

[γ] Ἐξεδόθη παρὰ τοῦ Ῥήγα Βε-
λεστινλῆ Θετταλοῦ, / χάριν τῶν Ἑλ-
λήνων κ(αὶ) φιλελλήνων 1797 :

Asie et en Afrique, et / qu'il
joignit au sien. Plusieurs villes
considerables, même/ encore au-
jourd'hui, lui doivent leur exi-
stance. Il mourut agé / de 32
ans, après en avoir regné 12:

Publié par Rigas Veletinli Thes-
salien, / en faveur des Grecs et
des amis de la Grèce.

II. Πρὶν προχωρήσουμε στὴν ἔρευνα τῆς εἰκόνας, μερικὲς παρατηρή-
σεις γιὰ τὸ κείμενο. Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο χωρίζεται σὲ τρεῖς ἐνότητες
(α - γ). οἱ ὁποῖες δηλώνονται καὶ ὀπτικά σὰν ξεχωριστὲς παράγραφοι πάνω
στὴ σελίδα⁷ (εἰκ. 2).

Ἐνότητα α: ἡ ἔνδειξη «μέγεθος τῆς πέτρας» καὶ τὸ κείμενο πάνω ἀπὸ
τὴν εἰκόνα. Ἐδῶ δηλώνεται συνοπτικά τὸ θέμα τῆς εἰκόνας (Ἀλέξανδρος,
ἀρχιστράτηγοι) καὶ ἡ πηγὴ τῆς, μὲ «ἀνατολικὴ πέτρα» ἀπὸ κόκκινον ἀγά-
τη. Ὑπονοεῖται παλιός, ἐνδεχόμενα ἀρχαῖος, σφραγιδόλιθος, τοῦ ὁποίου
τὴν αὐθεντικότητα ἐπιβεβαιώνει τὸ γεγονὸς ὅτι ἀνήκει στὸ αὐτοκρατορικὸ
θησαυροφυλάκιο. Ἐπειδὴ μία τέτοια πέτρα—πρότυπο, ὅπως θὰ δοῦμε πιὸ
κάτω, δὲν ὑπῆρχε, ἡ ἀναγραφή τῆς προέλευσής τῆς ἀποσκοπεῖ νὰ ὑπογραμ-
μίσει τὴν ἀξία τῆς, ἐνῶ ἡ παραστατικὴ ἀπόδοση τοῦ μεγέθους τῆς κάνει τὴ
δήλωση πιὸ ἀληθοφανή. Στὴ συνέχεια ὑπομνηματίζονται οἱ σκηνὲς ἀπὸ
τις ἐκστρατεῖες τοῦ Ἀλέξανδρου, ποὺ εἰκονίζονται στὰ τέσσερα διάχωρα
τοῦ πλαισίου. Ἐφόσον ἔχει δημιουργηθεῖ ἤδη στὸν ἀναγνώστη ἡ ἐντύπωση
ὅτι ἡ πηγὴ τῆς εἰκόνας εἶναι παλιὰ καὶ ἀξιόπιστη, τὰ ὑπομνηματισμένα
στιγμιότυπα τῆς ἐκστρατείας παίρνουν κι αὐτὰ χαρακτῆρα ἱστορικοῦ ντο-
κουμέντου.

Ἐνότητα β: σύντομη βιογραφία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἡ παρου-
σίαση τοῦ ἥρωα γίνεται μὲ ἐξαιρετικὰ θετικὸ τρόπο. «Ἐσπούδασε τὴν φιλο-
σοφίαν εἰς τὸν Ἀριστοτέλη». «Τὰ πρῶτα δείγματα τῆς ἀνδρείας καὶ πολε-
μικῆς ἀξιότητός του». «Ἀρχηγὸς τῶν Ἑλλήνων», προσδιορισμὸς ποῦ, ἂν
λογαριάσουμε τὴ χρονικὴ στιγμή ποῦ γράφεται, ἀποκτᾷ σημαντικὴ βαρύ-
τητα, ὅπως καὶ τὰ ἐπόμενα: «διεύθυνε τὰς δυνάμεις των κατὰ τῶν Περσῶν»,
«ἐχάλασε τὴν αὐτοκρατορίαν των εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ Ἀφρικὴν καὶ τὴν

7. Ἑλληνικὸ καὶ γαλλικὸ κείμενο θεωροῦνται σ' αὐτὴ τὴ φάση τῆς ἀνάλυσης ἐνιαῖα,
γιατὶ καὶ ἴδιο περιεχόμενο ἔχουν καὶ ὁμοία διάταξη.

ἤνωσεν μὲ τὴν ἐδικήν του». Εἶναι εὐκόλο νὰ προκληθοῦν συνειρμοὶ ποὺ νὰ ἐξομοιώνουν Πέρσες μὲ Τούρκους⁸. «Πολλὰ ἀξιόλογοι πόλεις σχεδὸν καὶ τὴν σήμερον ἀκόμη τῷ χρεωστοῦν τὴν ὑπαρξίν τους». Ἡ δράση του ἐπεκτείνεται μέχρι καὶ «σήμερον» ἐνώνοντας κατὰ κάποιον τρόπο τὶς δύο ἐποχές.

Ὅτι ἐδῶ ἔχουμε μιὰ ἐξιδανικευμένη παρουσίαση τοῦ Ἀλέξανδρου γίνεται περισσότερο φανερό, ἂν συγκρίνουμε τὸ κείμενο τοῦ Ρήγα μὲ ἄλλες σύντομες βιογραφίες τοῦ ἴδιου ἥρωα, ποὺ διαβάζονταν τὴν ἴδια ἐποχή. Μποροῦν νὰ συγκριθοῦν παραδείγματος χάριν τὰ κείμενα ποὺ περιέχονται στὸ «Ἱστορικὸν Χαρτοπαίγνιον», συλλογὴ ἀπὸ βιογραφίες προσωπικοτήτων τῆς ἀρχαιότητος διαταγμένες χρονολογικά. Τὸ «Ἱστορικὸν Χαρτοπαίγνιον» ἔχει σαφῶς ἐκπαιδευτικὸ χαρακτήρα καὶ προορίζεται γιὰ ἓνα εὐρύτερο κοινό. Ἑλληνικὰ κυκλοφόρησε σὲ τετράγλωσση ἐκδοσὴ (ἐλληνικά, γαλλικά, ἰταλικά, γερμανικά), μεταφέροντας γαλλικὸ πρωτότυπο, ἀπὸ τυπογραφεῖο τοῦ Γεωργίου Βενδότη στὴ Βιέννη τὸ 1808⁹.

Τὸ ἐλληνικὸ κείμενο γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο εἶναι τὸ ἐξῆς (σ. 183):

Μαθόντες οἱ Ἀθηναῖοι τὸν θάνατον τοῦ Φιλίππου, ἐχάρησαν ἀμέτρως. Οἱ Ἕλληνες καὶ τὰ λοιπὰ ὑποχείρια ἔθνη ἐξωπλίσθησαν κατὰ τοῦ νόιοῦ του ἀλλ' ἦτο Ἀλέξανδρος ὁ υἱός, καὶ τοιοῦτος, ὁποῖους ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου δεικνύει ἓνα, ἢ δύο μόνον. Ἀνατραφεὶς ὑπὸ τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ διαδεχθεὶς κατὰ τὸν εἰκοστὸν χρόνον τῆς ἡλικίας του τὸν θρόνον ἐξεδικήθη τοὺς φονεῖς τοῦ πατρὸς του, καὶ ἐξέπληξε τὸν κόσμον.

Κατὰ πρῶτον διέλυσε τὴν κατ' αὐτοῦ συνομοσίαν τῶν στασιασάντων ἐθνῶν. Εἰς μίαν καὶ μόνην ἐκστρατεῖαν ἀνέλαβεν ὅλην τὴν πατρικὴν δύναμιν, καὶ ἐξωπλίσθη κατὰ τῶν Περσῶν, μελετῶν τὴν ἀνατροπὴν τῆς Βασιλείας των. Ἐνίκησε τὸν Δαρεῖον, πρῶτον εἰς Γρανικόν, καὶ δεῦτερον εἰς Ἰσσόν. Ἡ μάχη τῶν Ἀρβήλλων ἐκρήμυνε τὴν Περσίαν. Ἐπολέμησε μετὰ ταῦτα τὸν Πῶρον, βασιλέα τῆς Ἰνδίας, ἐπιχειρήσαντα νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὰς προόδους του, καὶ τὸν κατέστησε ὑποτελῆ. Ἐπιστρέψας εἰς Βαβυλῶνα, ἀπέθανε, καταχρώμενος τὴν οἰνοποσίαν, περὶ τὸ 324 ἔτος π.Χ., τῆς δὲ ἡλικίας του τὸ 33, ἀμαυρώσας τὰ Ἡρωϊκά του προτερήματα, διὰ τῆς ὑπερβολῆς τῶν παθῶν του.

8. Πρβλ. Βρανούσης 1953, σ. 10. G. Veloudis, *Der neugriechische Alexander. Tradition in Bewahrung und Wandel*, München 1968, σ. 205. Πρβλ. σημ. 12.

9. Δ. Γκίνη-Β. Μέξα, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 - 1863*, τόμος πρῶτος, Ἀθήνα 1939, ἀρ. 510. Τὸ «Ἱστορικὸν Χαρτοπαίγνιον» μοῦ ὑπόδειξε ὁ Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ καὶ γιὰ τὶς ἄλλες ὑποδείξεις του καὶ γιὰ τὶς πολὺ χρήσιμες παρατηρήσεις του.

Στὸ «Χαρτοπαίγνιον» δίνονται περισσότερες καὶ πιὸ «ἀντικειμενικὲς» πληροφορίες ἀπ' ὅτι στὸ μονόφυλλο τοῦ Ρήγα. Γίνεται λόγος γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Φιλίππου, ποὺ προκάλεσε χαρὰ στοὺς Ἀθηναίους. Ἀντὶ τοῦ «γνωρισθεὶς ἀρχηγὸς τῶν Ἑλλήνων» τοῦ Ρήγα ἀναφέρεται στὸ «Χαρτοπαίγνιον» ὅτι οἱ Ἕλληνες συμμάχησαν κατὰ τοῦ διαδόχου τοῦ Φιλίππου Ἀλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος βέβαια τελικὰ ἐπικράτησε χάρις στὶς ἐκπληκτικὲς του ιδιότητες. Ἡ κριτικὴ κορυφώνεται μὲ τὴν ἐξιστόρηση τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλέξανδρου. Τὰ ἡρωϊκὰ του προτερήματα ἀμαυρώνονται ἀπὸ τὴν ὑπερβολὴ τῶν παθῶν του. Στὸ κείμενο τοῦ «Χαρτοπαίγνιου» ἀναγνωρίζεται τὸ κριτικὸ πνεῦμα τοῦ Διαφωτισμοῦ, σὰν κυρίαρχο πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Τὸ κείμενο τοῦ μονόφυλλου προχωρεῖ, ὅπωςδήποτε χωρὶς καμιά ἱστορικὴ ἀνακρίβεια, στὴν ἐξιδανίκευση τοῦ ἥρωα.

Ἐνότητα γ: ὁ κολοφῶνας καὶ οἱ στόχοι τοῦ Ρήγα. Ἐδῶ δηλώνεται ὅτι τὸ φυλλάδιο τυπώνεται *«χάριν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Φιλελλήνων»*¹⁰. Μὲ τὸν κολοφῶνα αὐτὸ τὸ φυλλάδιο παίρνει ἐθνικοαπελευθερωτικὸ χαρακτήρα. Ἡ εἰκόνα τοῦ Ἀλέξανδρου, ὅπως καὶ οἱ Χάρτες τῆς Ἑλλάδος, τυπωμένοι τὴν ἴδια χρονιά, ἐκδίδονται γιὰ νὰ τονώσουν τὴν ἐθνικὴ αὐτογνωσίαν τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἐξομοίωση Περσῶν—Τούρκων, ποὺ ὑπαινιχτήκαμε πιὸ πάνω, κάνει τὸν Ἀλέξανδρο πιὸ ἐπίκαιρο ἀπ' ὅλους τοὺς ἀρχαίους τῇ στιγμῇ αὐτῇ. Μαζί φυσικὰ μὲ τὸ γεγονὸς, ὅτι εἶναι ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ποὺ ἐπέζησε σὰν θρυλικός, ἥρωας μέσω τοῦ μεσαιωνικοῦ μυθιστορήματος καὶ τῆς νεοελληνικῆς Φυλλάδας, ὡς αὐτὴν τὴν ἐποχὴ¹¹.

Τὸ γνωστὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Ἰωάννη Πρίγκου, ποὺ ἀναφέρεται συχνὰ σὲ σχέση μὲ τὸ φυλλάδιο τοῦ Ρήγα, γραμμένο μιὰ γενιὰ νωρίτερα, διαφωτίζει πραγματικὰ τὴ λειτουργία τοῦ Ἀλέξανδρου σὰν ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ συμβόλου στὴ νεοελληνικὴ συνείδηση¹².

10. Ἰδιος εἶναι καὶ ὁ κολοφῶνας τῆς Χαρτας, ποὺ ἐκδόθηκε τὴν ἴδια χρονιά στὴ Βιέννη. Βρανούσης 1953, σ. 49. Λάιος 1960, σ. 246.

11. Βελουδῆς 1977, σποραδικά.

12. Πρβλ. Πανταζόπουλος 1964, σ. 42 καὶ Κ.Θ. Δημαράς, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Ἀθήνα 1975, σ. 194. Τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα τοῦ Πρίγκου προέρχεται ἀπὸ καταγραφή στὸ ἡμερολόγιό του τῆς 12 Ἰουνίου 1768 στὴν Ὁλλανδία. Ἀφορμὴ δίνει ἡ περιγραφή μιᾶς γιορτῆς στὰ ἀνάκτορα: *«Καὶ ἀφοῦ εἶδε ἕνας ὁρθόδοξος αὐτὴν τὴν παράταξιν, ἀπερνῶντας ὁ πρῶντις χαιρετώντας ὅλους τοὺς στεκόμενους δεξιὰ καὶ ἡ πρῶντις αὐτοὺς ἀριστερά, ἐπεριχύθη δάκρυα ὁ Ρωμαῖος ὁποῦ ταῦτα γράφει: Οἷς κρίμασι, Κύριε, εἶπε, καὶ διατὶ ἐμεῖς νὰ εἴμαστε κάτω ἀπὸ τὸν Τούρκο, καὶ διατὶ ἐμεῖς νὰ εἴμαστε ὑπόδουλοι καὶ νὰ μὴ ἔχωμε καθὼς ἐτοῦτοι βασιλεῖο καὶ ἐλευθερία; [...] Ὁ Θεὸς νὰ γνῇ καὶ εἰς ἐμᾶς ἔλεος νὰ ἐλευθερωθῇ τὸ γένος ἀπὸ τὸν Ἀγαρινὸν [...] Ἐως πότε βασιλεύει αὐτὸ τὸ ἥμισυ φεγγάρι ὅπου κυριεύει τὴν πόλιν τοῦ Κωνσταντίνου; Ἀπὸ τὸ 1454 [sic] ἕως τώρα 1768 χρόνοι 314. Φτάνει Θεέ μου ἡ ὀργή σου, μακροθύμηση, ἀκόμη δὲν σώθηκαν οἱ ἁμαρτίες νὰ μᾶς ἐλευθερώσης, Θεέ μου; [...] Ἀσώχησε, Θεέ μου, ἕναν ἄλλον Ἀλέξανδρον, ὡς ποτε ἐκεῖνος τοὺς Πέρσας ἐδῶξε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἔτσι καὶ αὐτὸν τὸν*

Τώρα γιατί «*χάριν τῶν φιλελλήνων*» τὸ κείμενο τοῦ φυλλαδίου δίνεται ταυτόχρονα καὶ γαλλικά, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ἐξηγηθεῖ. Τὴν ἀνοιξη τοῦ 1796 ὁ Βοναπάρτης, σὰ στρατηγὸς τῆς Ἐπανάστασης, πέρασε τὴς Ἀλπεῖς. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1797 ὁ γαλλικὸς στρατὸς ἀποβιβάζεται στὴν Κέρκυρα. Ἡ προκήρυξη τοῦ στρατηγοῦ Gentily μὲ ρητὰ διατυπωμένες ὑποσχέσεις ἐξ ὀνόματος τοῦ Ναπολέοντα γιὰ ἀπελευθέρωση τῶν ἐλλήνων, ἐπιβεβαιώνει τὶς ἤδη ἀναπτρωμένες τοὺς ἐλπίδες τόσο στὰ Ἑπτάνησα ὅσο καὶ στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία καὶ τὴν Εὐρώπη. Τὴν ἐποχὴ αὕτὴ ὁ Ρήγας ἐτοιμάζεται νὰ κατέβει στὴν Τεργέστη, γιὰ νὰ περάσει ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Ἑλλάδα. Εἶναι στὴ Βιέννη καὶ τυπώνει τὰ ἐπαναστατικὰ του φυλλάδια, μαζὶ καὶ τὸ μονόφυλλο μὲ τὴν ἀπεικόνιση τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Συγχρόνως προσπαθεῖ νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸ Ναπολέοντα μέσω τοῦ προξένου του στὴν Τεργέστη, προβαίνοντας ἔτσι σὲ ἓνα διάβημα ἀνάλογο μὲ ἐκεῖνο ἄλλων ἐλλήνων ποὺ στρέφονται τὴν ἴδια ἐποχὴ στοὺς γάλλους. Τὸ 1797 φαίνεται ὅτι ἡ ἀπελευθέρωση μπορεῖ νὰ γίνῃ μόνο μὲ τοὺς γάλλους¹³.

III. Ὅπως ἔχει ἤδη ἐπισημανθεῖ, τὸ εἰκονιστικὸ μέρος τοῦ μονόφυλλου ἐπαναλαμβάνει, μὲ κάποιες παραλλαγές, ἐκεῖνο χαλκογραφίας, ποὺ ἐξέδωσε στὴ Βιέννη τὸ 1749 ὁ Joseph de France, γενικὸς διευθυντὴς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θησαυροφυλακίου, τῆς αὐτοκρατορικῆς πινακοθήκης καὶ τῶν νομισμαστικῶν συλλογῶν¹⁴, καὶ ποὺ ἐκτέλεσε ὁ χαράκτης Salomon Kleiner¹⁵ (εἰκ. 1).

τύραννο νὰ τὸν διώξῃ, νὰ λάμψῃ πάλε ἡ χριστιανοσύνη στοὺς τόπους τῆς Ἑλλάδος καθὼς καὶ πρῶτα [...] Ν. Ἀνδριώτης, «Τὸ χρονικὸ τοῦ Ἀμστερνταμ», *Νέα Ἑστία* 10(1931) σ. 852. Καὶ ἀκόμη καθαρότερα διατυπώνει ὁ Πρίγκκος τὴν ἴδια σκέψη σὲ σημείωμά του στὴν τελευταία σελίδα ἀντιτύπου του τῆς Ἀρριανοῦ, Ἀλεξάνδρου Ἀναβάσεως, *Lugduni MDCCIV* (Βιβλιοθήκη Ζαγοράς, ἔντυπο ἀρ. 825): [...] «ὁ μέγιστος Θεὸς ν' ἀναστήσῃ, ἤγουν νὰ ἀσηκώσῃ καὶ διὰ ἐμᾶς τοὺς σκλαβωμένους στὸν Τοῦρκο τώρα ὑπὲρ τοὺς τρακοσίους χρόνους, ὡς τὸν Ἀλέξανδρον, ἄλλον ἔναν τέτοιον ἄξιον νὰ μᾶς λυτρώσῃ ἀπὸ τὴ τυραννίαν τοῦ ἀθέου Ἀγαρηνοῦ, ὁποῦ ἐπερίσσευε ἡ κακία του εἰς τὴν ἀδικία καὶ εἴμαστε κομμένοι, ἤτοι σκυφτοὶ εἰς τὴν γῆν, μὴ δυνάμενοι πλέον βασιτάζειν τὰ βάρη τῶν ἀδικημάτων, τὰ βαρὴ δοσίματα. Ἀνάστησε, Θεέ μου, ἔναν Ἀλέξανδρον Μακεδόνα νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν θλίβα Ἑλλάδα μας... Κάμε ἄλλον ἔναν Πέτρον διὰ ἐμᾶς ὡς ἐκεῖνον τῆς Ρουσίας [...]» Β. Σκουβαρά, *Ἰωάννης Πρίγκκος (1725; - 1789)*, Ἀθήνα 1964, σ. 201.

13. Ἑμμ. Ροδοκανάκη, *Ὁ Βοναπάρτης καὶ αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι. Ἐπεισόδιον τῶν κατακτήσεων τῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς Πρώτης Αὐτοκρατορίας (1797 - 1816)*. Μετάφραση Νοεμῆς Α. Ζωηροῦ Πασσαῦ, Κέρκυρα 1973, σ. 42-65. Βρανούσης 1953, σ. 75-76, 89-90, 93 κέξ. Πρβλ. καὶ Φ.Η. Ἡλιοῦ, «Ἀνέκδοτα καὶ ξεχασμένα γράμματα ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ», *Ἔρνος εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν*, Ἀθήνα 1965, σ. 77-78.

14. Λάιος 1960, σ. 292.

15. Ὁ Salomon Kleiner (1703-1761) σχεδίαζε καὶ χάρασσε κυρίως ἀπόψεις πόλεων, μὲ ἰδιαίτερη προτίμηση στὶς ὄψεις τοῦ μαρόκ. Μετὰ ἀπὸ τὴν πτώχευση τοῦ δικοῦ του τυπογραφείου τὸ 1735, ἐπιδίδεται σὲ χάραξη μονόφυλλων, πορτραίτων, ἢ σὲ «ἀντιγραφές» μεμονωμένων πολυτίμων ἀντικειμένων. Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, XX, Leipzig 1927, 452-456.

Στὸ μονόφυλλο τοῦ Joseph de France ἡ σμίκρυνση τῆς παράστασης, ποὺ ὑποτίθεται ὅτι εἰκονίζει τὴν ἀνάγλυφη πέτρα—πρότυπο, τοποθετεῖται κάτω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ παράσταση, στὸ μέσο τῆς σελίδας. Τὸ μονόφυλλο ἔχει τὸν ἐπίτιτλο: *Achates orientalis ruber/insculptas referens icones praecep.(uas) Alexandri M(agni) ducum(que) et gestarum*. Ἡ σμίκρυνση συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐπεξήγηση: *Magnitudo Achatis*. Κάτω δεξιὰ σημειώνεται: *E(x) Museo Jos(eph) De France./Vindobonae MDCCXL*. Καὶ κάτω ἀριστερά: *Sal(omon) Kleiner delin(eavit) et / aere incidit 1749*.

Ὁ Λάιος, ποὺ ἐντόπισε τὸ πρότυπο τοῦ Ρήγα, δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀχάτη. Ὑποθέτει ὅτι ἡ πολύτιμη πέτρα μὲ τὶς παραστάσεις ἀνήκε στὴ συλλογὴ τοῦ πρώτου ἐκδότη, ὅπως ἄλλωστε καὶ σημειώνεται στὴ χαλκογραφία. Καὶ ἐπειδὴ εἶναι γνωστὸ ὅτι μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Joseph de France, τὸ 1761, οἱ πολύτιμοι λίθοι τῆς συλλογῆς του ἀγοράστηκαν ἀπὸ τὴν Αἰκατερίνη τῆς Ρωσίας, ὑποθέτει ὅτι ὁ Ρήγας δὲν ἦταν πιά δυνατόν νὰ ἔχει δεῖ ὁ ἴδιος (ἢ ὁ χαράκτης του) τὸν ἀχάτη στὴ Βιέννη, ὅπως ἰσχυρίζεται στὸ δικό του σημείωμα, καὶ ὅτι ἐξέδωσε τὸ μονόφυλλό του βασιζόμενος ἀποκλειστικὰ σ' ἐκεῖνο τοῦ Joseph de France¹⁶.

Καταρχὴν αὐτὸ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ βέβαιο, ἂν συγκριθοῦν τὰ δύο μονόφυλλα. Οἱ κεφαλὲς τοῦ Ἀλέξανδρου καὶ τῶν τεσσάρων στρατηγῶν, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν ποὺ τοὺς κατονομάζουν, εἶναι σχεδὸν πανομοιότυπες. Ἡ παρατήρησή τους δὲν ἀφήνει καμιὰ ἀμφιβολία γιὰ τὸ ὅτι ἡ νεότερη χαλκογραφία, τοῦ Ρήγα, ἀποτελεῖ ἀκριβὲς ἀντίγραφο τῆς παλιότερης. Κάποιες διαφορὲς στὸν τρόπο σκιασμοῦ τῆς μορφῆς τοῦ Ἀλέξανδρου καὶ στὴν ἀπόδοση τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν στρατηγῶν, ἰδίως τοῦ Σέλευκου, ἀποδεικνύουν ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ χρῆση τῆς ἴδιας πλάκας οὔτε γιὰ χάραξη ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι, ἐνῶ οἱ λεπτομέρειες στὸ σχηματισμὸ τοῦ προσώπου, τῶν βοστρύχων καὶ τῆς διακόσμησης τοῦ θώρακα καὶ τῆς περικεφαλαίας τοῦ Ἀλέξανδρου πείθουν ὅτι ὁ χαράκτης τοῦ Ρήγα¹⁷ κατέβαλε προσπάθεια γιὰ νὰ μιμηθεῖ ὡς τὶς λεπτομέρειες τὸ ἔργο τοῦ Salomon Kleiner (πρβλ. εἰκ. 1 καὶ 2). Ἀντίθετα μὲ τὰ πορτραῖτα, οἱ τέσσερις σκηνὲς ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Ἀλέξανδρου παρουσιάζουν σημαντικότερες διαφορὲς

16. Λάιος 1960, σ. 292.

17. Πρόκειται γιὰ τὸν Fr. Müller, ὁ ὁποῖος χάραξε καὶ τοὺς χάρτες τοῦ Ρήγα. Στὸ μονόφυλλο δὲν δηλώνεται πουθενὰ ἡ ὑπογραφή τοῦ χαράκτη, δίνεται ὅμως στὰ αὐστριακὰ πρακτικὰ τῆς ἀνάκρισης τοῦ Ρήγα.: Λεγκράνδ—Λάμπρου, «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή», *ΔΙΕΕ* 3(1891) σ. 654-55. Κατὰ τὴν ἴδια πηγὴ τὸ μονόφυλλο τυπώθηκε σὲ 1200 ἀντίτυπα στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Nitsch.

στις δύο χαλκογραφίες. Τα θέματα και η διάταξή τους στο πλαίσιο είναι ή ίδια (στο μονόφυλλο του Kleiner δέν είναι αριθμημένα). Από τις τέσσερις σκηνές μόνο η επάνω, που παρασταίνει τον Άλέξανδρο να επισκέπτεται την οικογένεια του Δαρείου στη σκηνή της, μοιάζει και στα δύο μονόφυλλα. Η «Είσοδος στη Βαβυλώνα» και οι δύο σκηνές των μαχών αναπαράγουν όμως κάθε φορά διαφορετικές, πάντως συγγενικές, συνθέσεις. Έτσι στην «Είσοδο στη Βαβυλώνα» μοιάζει και στις δύο χαλκογραφίες μόνο το αρχιτεκτονικό βάθος και ορισμένες από τις δευτερεύουσες μορφές, ενώ ο Άλέξανδρος προχωράει στη χαλκογραφία του Kleiner έφιππος από αριστερά προς τα δεξιά (είκ. 1), στη χαλκογραφία του Ρήγα μπαίνει στην πόλη πάνω σε άρμα, που καταλαμβάνει ολόκληρο το κεντρικό τμήμα της σύνθεσης (είκ. 2). Οι σκηνές των μαχών έχουν στη χαλκογραφία του Kleiner πλούσιο αρχιτεκτονικό βάθος (είκ. 1), που λείπει από το μονόφυλλο του Ρήγα, στο οποίο οι σκηνές των μαχών πλασιώνονται από δέντρα (είκ. 2). Άλλα και η διάταξη του πλήθους και οι επιμέρους λεπτομέρειες είναι στις σκηνές των μαχών στις δύο χαλκογραφίες διαφορετικές.

Φαίνεται λοιπόν ότι ο χαράκτης του Ρήγα δέν χρησιμοποίησε για τις σκηνές του πλαισίου σάν πρότυπο το μονόφυλλο του Salomon Kleiner, ίσως γιατί το μικρό μέγεθος των πολυπρόσωπων σκηνών δυσκόλευε την αντιγραφή. Αναζήτησε έτσι άλλοι τα πρότυπά του, μένοντας πιστός στα θέματα που απεικόνιζαν οι σκηνές και στη διάταξη που είχαν στη χαλκογραφία που ήθελε να μιμηθεί. Τα πρότυπα αυτά μπορούμε να τα εντοπίσουμε σήμερα με σχετική προσέγγιση.

Οι τέσσερις επιμέρους σκηνές αντιγράφουν τέσσερις από τους πέντε μεγάλους πίνακες του γάλλου ζωγράφου Charles Le Brun με θέμα τον Άλέξανδρο, που ζωγραφίστηκαν ανάμεσα στα χρόνια 1660 και 1669 στο περιβάλλον του Λουδοβίκου ΙΔ'¹⁸. Οι πίνακες του Le Brun αντιγράφηκαν πολύ γρήγορα σε χαλκογραφίες και γνώρισαν μεγάλη διάδοση τον 17ο και 18ο αιώνα¹⁹. Οι χαλκογραφίες αυτές αποτέλεσαν με τη σειρά τους πρό-

18. 'Ο Le Brun (1619-1690) ήταν από τις ήγαιικές μορφές στη δημιουργία του στυλ Louis quatorze. Από τους ιδρυτές της Βασιλικής 'Ακαδημίας, τιμήθηκε το 1662 με τον τίτλο Premier peintre du Roi. Διευθυντής των βασιλικών συλλογών, της βασιλικής ακαδημίας και της Manufacture Royale des Meubles de la Couronne καθώς και των Gobelins για τα οποία έκανε πολυάριθμα σχέδια. Πολλά από αυτά παριστάνουν σκηνές από τη ζωή του Άλέξανδρου, που εξάλλου ήταν ο ήρωας-πρότυπο του Λουδοβίκου ΙΔ'. J. Baschet, *Histoire de la peinture. Les Grands Maîtres Français*, Παρίσι χ.χ., σ. 125 κέξ. N. Pevsner, O. Grautoff, *Barockmalerei in den romanischen Ländern*, Wildpark—Potsdam 1927, σ. 311 κέξ. Βλ. και τον Κατάλογο της Έκθεσης Charles Le Brun. Peintre et Dessinateur, Versailles 1963 [στο έξξ Κατάλογος 1963].

19. 'Ολη η σειρά χαράχτηκε από τον G. Audran προς το τέλος του αιώνα. Μιά σειρά από χαλκογραφίες που αντιγράφουν τους πέντε πίνακες του Le Brun και ένα σχέδιό του,

τυπα γιὰ χαρακτηριστὰ καὶ ζωγραφικοὺς πίνακες ἄλλων ζωγράφων καὶ γιὰ τοιχοτάπητες²⁰

Ἔτσι ἡ σκηνὴ τοῦ μονοφυλλοῦ μὲ τὸν ἀριθμὸ 4, ποὺ παριστάνει τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Ἀλέξανδρου καὶ τοῦ Ἡφαιστίωνα στὴ σκηνὴ τῆς οἰκογένειας τοῦ Δαρείου, κατὰγεται ἀπὸ τὸν ἀντίστοιχο πίνακα ποὺ ζωγράφησε ὁ Le Brun στὰ 1660/61²¹, μὲ ἐνδιάμεσο προφονῶς κάποια χαλκογραφία (εἰκ. 3).

Ἡ σκηνὴ μάχης μὲ ἀριθμὸ 2 βασίζεται στὸν πίνακα τοῦ Le Brun «Ἡ Μάχη τοῦ Γρανικοῦ» ζωγραφισμένον το 1665²² (εἰκ. 4,5) καὶ ἡ σκηνὴ μάχης μὲ ἀριθμὸ 3 στὸν πίνακα «Ἡττα τοῦ Δαρείου» ἢ ἀλλιῶς «Μάχη στὰ Ἀρβηλα» τοῦ 1669²³

Τέλος ἡ σκηνὴ 1 μὲ τὴ «Θριαμβευτικὴ εἰσοδὸ στὴ Βαβυλώνα» ἐπαναλαμβάνει τὴ συνθεσὴ τοῦ ὁμώνυμου πίνακα τοῦ Le Brun (εἰκ. 6) ζωγραφισμένο τὸ 1665. Καὶ τὸ ἔργο αὐτὸ ἀντιγράφηκε συχνὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια²⁴.

Ξαναγυρνώντας στο μονόφυλλο τοῦ Kleiner (εἰκ. 1) παρατηροῦμε, ὅτι οἱ σκηνὲς τοῦ πλαισίου ἀντιγράφουν ἐκεῖ ἄλλα πρότυπα ἀπὸ ἐκεῖνα τοῦ

οἱ περισσότερες μάλιστα τοῦ Audran, ἀγοραστὴκαν τελευταῖα καὶ βρίσκονται στο Προεδρικο Μέγαρο στὴν Ἀθῆνα. Πρβλ. *Μέγας Ἀλέξανδρος, Ἱστορία καὶ θρύλος στὴ Τεγνῆ*, Ἀθῆνα 1980, σ. 80-81

20. Μιὰ ἀποδελτιωσὴ τῶν σχετικῶν ἐργῶν καὶ φωτογραφίες τοὺς περιέχονται στο ἀρχεῖο, ποὺ κατεργάστηκε ἀπὸ τὴ Γενικὴ Διευθύνσῃ Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀνασθηλωσεως τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν με τὴν εὐκαιρία τῆς ἐκθεσῆς γιὰ τὸ Μεγα Ἀλέξανδρο, ποὺ εἶνε το καλοκαίρι τοῦ 1980 στο Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Εὐχαριστῶ τὸ Γενικὸ Ἐπιθεωρητὴ κ. Ν. Γαλιουρῆ, ποὺ μοῦ ἐπέτρεψε νὰ δημοσιεῦσω ὕλικὸ ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο αὐτοῦ

21. Λοῦβρο 2896 Καταλογὸς 1963, ἀρ. 27, βλ. καὶ Erkinger Schwarzenberg, «From the Alessandro Morente to the Alexander Richelieu The Portraiture of Alexander the Great in the seventeenth-century Italy and France», *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 32 (1969) σ. 403 καὶ εἰκ. 67d

22. Λοῦβρο 2894 Καταλογὸς 1963, ἀρ. 29 Ἀντίγραφο τοῦ χαραξε ὁ G. Audran

23. Λοῦβρο 2895 Καταλογὸς 1963, ἀρ. 31. βλ. καὶ *Μέγας Ἀλέξανδρος Ἱστορία καὶ θρύλος στὴν Τέχνη*, Ἀθῆνα 1980, σ. 80-81, ὅπου ἀπεικονίζεται τὸ μεσαῖο τμήμα τῆς συνθεσῆς, ὅπως τὸ ἀνέγραψε ὁ G. Audran. Σαν προτυπο τοῦ Le Brun γιὰ τὴ «Μάχη στὰ Ἀρβηλα» πρέπει νὰ χρησίμευε ὁ μέγας πίνακας τοῦ Pietro da Cortona με τὸ ἴδιον θέμα, ποὺ ζωγραφίστηκε το 1653 καὶ βρίσκεται στὴ Ρώμῃ στο Palazzo dei Conservatori, Sala di Mario Giuliano Briganti, *Pietro da Cortona*, Φλωρεντία 1962, ἀρ. 64. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Le Brun ταξίδεψε στὴ Ρώμῃ μετὰ τὸ 1642 καὶ 1646, ὅπου ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἀντιγραφὴ ἀρχαίων, ἄλλα καὶ συγχρόνων ἰταλικῶν ἐργῶν. Πρβλ. βιβλιογραφία τῆς σημ. 18. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἰδίας συνθεσῆς, ποὺ ἀναγεται σὲ ἐλληνιστικὸ προτυπο, βλ. Arnold von Salis, *Antike und Renaissance. Über Nachleben und Weiterleben der Alten in der neueren Kunst*, Erlenbach—Zürich 1947, σ. 75 κέξ. καὶ 89 κέξ.

24. Λοῦβρο 2898 Καταλογὸς 1963, ἀρ. 30. Louis Gillet, *La Peinture XVII et XVIII s.*, Παρίσι 1913, σ. 307. Πρβλ. καὶ τὸν ὁμώνυμο πίνακα τοῦ βενετσιανοῦ Fr. Fontebasso στο Bourg-en-Bresse, Musée de l' Ain, ἀρ. 853-24.

χαράκτη τοῦ Ρήγα πάντως ὅμως συγγενικά. Στὰ δύο μονόφυλλα εἶναι ὅμοια μόνο ἡ σκηνή μετὰ τὴν παράσταση τοῦ Ἀλέξανδρου νὰ ἐπισκέπτεται τὴν οἰκογένεια τοῦ Δαρείου. Ὁ διαφορετικὸς τύπος τῶν σκηνῶν τοῦ στρατοπέδου καὶ ὁρισμένες ἄλλες λεπτομέρειες (εἰκ. 1 καὶ 2) πείθουν, ὅμως, ὅτι καὶ σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση ὁ δὲν πρόκειται γιὰ ἀπ' εὐθείας ἀντιγραφή τῆς μιᾶς χαλκογραφίας ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ προφανῶς γιὰ χρῆση κοινοῦ προτύπου ἢ ἀκριβέστερα γιὰ χρῆση ὡς προτύπων δύο συγγενικῶν χαλκογραφιῶν, ποὺ ἀντέγραφαν καὶ οἱ δύο τὸ ἴδιο ἔργο τοῦ Le Brun. Κάτι ἀνάλογο μπορεῖ νὰ παρατηρηθεῖ καὶ στὶς ὑπόλοιπες σκηνὲς τῆς χαλκογραφίας τοῦ Kleiner. Φαίνεται, δηλαδή, ὅτι τὰ ἄμεσα πρότυπα τῶν δύο μονόφυλλων, τοῦ Kleiner καὶ τοῦ Ρήγα, ἦταν χαλκογραφίες ποὺ μετέπλαθαν μετὰ διαφορετικὸ κάθε φορὰ τρόπο τοὺς ἀντίστοιχους πίνακες τοῦ Le Brun.

Ἀφενὸς ἡ ἐπισήμανση τῆς καταγωγῆς τῶν ἐπιμέρους σκηνῶν ἀφετέρου τὸ γεγονός ὅτι εἶναι πολυπρόσωπες καὶ πολὺπλοκες σὰ συνθέσεις ἀποκλείουν φυσικὰ τὸ νὰ ἦταν χαραγμένες σὲ κάποια πέτρα, δηλαδή σφραγιδόλιθο, μικρῶν διαστάσεων, ὅπως ἰσχυρίζονται καὶ οἱ δύο ἐκδότες τῶν μονόφυλλων. Εἶναι ἐξάλλου χαρακτηριστικὸ καὶ γιὰ τὶς δύο χαλκογραφίες, ὅτι δὲν ἀκολουθοῦν καὶ στὸ κεντρικὸ πορτραῖτο καὶ στὶς ἐπιμέρους σκηνὲς τὰ ἴδια τυπολογικὰ γνωρίσματα γιὰ νὰ ἀποδόσουν τὸν Ἀλέξανδρο: στὸ «πορτραῖτο» ὁ Ἀλέξανδρος φοράει περικεφαλαία μετὰ οὐρὰ καὶ θώρακα, στὶς σκηνὲς τοῦ πλαισίου περικεφαλαία μετὰ ψηλὸ, φουντωτό, λοφίον καὶ ἱμάτιο ποὺ δένει στὸ δεξὴ ὤμο. Δὲν ὑπάρχει δηλαδή ἐνιαῖο πρότυπο.

Ἔτσι μόνο γιὰ τὴν κεντρικὴ παράσταση, τὸ «πορτραῖτο» τοῦ Ἀλέξανδρου, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ κεφάλια τῶν στρατηγῶν, τίθεται τὸ ἐρώτημα ἂν ἀντιγράφουν ἀρχαῖο σφραγιδόλιθο. Καὶ στὶς δύο χαλκογραφίες τὸ «πορτραῖτο» παρουσιάζει ἐπιμέρους προσδιορισμούς, ὅπως ὁ φτερωτὸς δράκων στὴν περικεφαλαία καὶ τὸ γοργόνειο στὸ θώρακα, ποὺ ἀνάγονται ἤδη σὲ ἀρχαῖες ἀπεικονίσεις του.

Ἐρχεται καταρχὴν στὸ νοῦ ὁ πολὺ γνωστὸς σφραγιδόλιθος τῆς Βιέννης²⁵ (εἰκ. 7). Ἡ σύγκρισή του, ὅπως καὶ ἡ σύγκριση τοῦ Cameo Gonzaga, σήμερα στὸ Leningrad²⁶ (Εἰκ. 8), μετὰ τὶς χαλκογραφίες τῶν δύο μονοφύλλων δίνει ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα, ἀλλὰ καὶ τὴν εὐκαιρία γιὰ μερικὲς τυπολογικὲς παρατηρήσεις. Στὸ σφραγιδόλιθο τῆς Βιέννης (εἰκ. 7) ἡ περικεφαλαία τοῦ Ἀλέξανδρου κοσμεῖται μετὰ φίδι, κεραυνὸ καὶ ἀντρικὴ κεφαλὴ, τοῦ θεοῦ Ἀμμῶνα. Οἱ προσδιορισμοὶ αὗτοὶ τῆς θεϊκῆς ιδιότητος τοῦ Ἀλέ-

25. A. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, Leipzig-Berlin 1900, I, LIII, 1 καὶ G. Richter, *Engraved Gems of the Greeks and the Etruscans*, London 1968, ἀρ. 610. Σημειώ-
τεον ὅτι οὐτε οἱ διαστάσεις τοῦ σφραγιδόλιθου τῆς Βιέννης (0,115X0,113μ.) ταιριάζουν
μετὰ τὸ «ὁμοίωμα» τῆς πέτρας στὸ μονόφυλλο.

26. A. Furtwängler, στὸ ἴδιο III, 2 καὶ G. Richter, στὸ ἴδιο. ἀρ. 611.

ξανδρου, πού ὡς ἓνα βαθμὸ ἐμφανίζονται καὶ στὰ μονόφυλλα τοῦ De France καὶ τοῦ Ρήγα, δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ στηρίξουν μιὰν ἀπευθείας σχέση ἀνάμεσα στὰ ἀρχαῖα ἔργα καὶ στὶς χαλκογραφίες τοῦ 18ου αἰώνα. Ἀντίθετα μὲ τὶς χαλκογραφίες, κάποια ἔργα τῆς Ἀναγέννησης παρουσιάζουν μεγαλύτερη συγγένεια μὲ τὰ ἀρχαῖα πρότυπα.

Ἐνα, σήμερα θεωρούμενο ἀντίγραφο ἔργου τοῦ Verrocchio—μία ἀνάγλυφη μαρμάρινη πλάκα μὲ προτομὴ Ἀλέξανδρου πού βρίσκεται στὴ National Gallery στὴ Washington²⁷ (εἰκ. 9)—δίνει ἀρκετὰ σημεῖα γιὰ σύγκριση μὲ τὸ πορτραῖτο στὰ μονόφυλλα τοῦ De France καὶ τοῦ Ρήγα. Ὅμοια εἶναι ἡ στροφή τοῦ κεφαλοῦ δεξιὰ καὶ ἡ κατὰ κρόταφον παράσταση τοῦ προσώπου, τὰ βοστρυχωτὰ μαλλιά πού πέφτουν στοὺς ὤμους, ἡ περικεφαλαία μὲ τὸ γεῖσο. Ἀναλογία ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ δράκοντα πού στέφει τὴν περικεφαλαία στὸ ἔργο τοῦ Verrocchio καὶ τὸ φτερωτὸ ζῶο μὲ τὴν οὐρὰ στὴν περικεφαλαία τῆς χαλκογραφίας. Τέλος κοινὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ γοργόνειο στὸ θώρακα. Ὑπάρχουν βέβαια πολὺ μεγάλες τεχνотροπικὲς διαφορές, ὅμως ἔργα σὰν κι αὐτὸ τοῦ Verrocchio θὰ μπορούσαν νὰ ἔχουν ἀποτελέσει τὸ πρότυπο τῆς χαλκογραφίας τοῦ Kleiner, πού ἐπαναλήφθηκε καὶ στὸ μονόφυλλο τοῦ Ρήγα.

Τέτοια ἔργα γίνονταν κατὰ τὴν Ἀναγέννηση στὴν Ἰταλία κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση ἀρχαίων προτύπων. Συχνὰ ἀντιγράφονταν μάλιστα ἀρχαῖα νομίσματα ἢ σφραγιδόλιθοι. Μία σειρὰ ἀντιγράφων ἀρχαίων ἔργων σὲ μετάλλια τῆς Ἀναγέννησης παραθέτει ὁ Courajod στὴ *Gazette des Beaux-Arts* τὸ 1886. Ἐνα ἰταλικὸ μετάλλιο τοῦ 15ου αἰώνου πού δημοσιεύει σὲ σχέδιο (εἰκ. 10)²⁸ φαίνεται νὰ ἔχει ἀρκετὲς ὁμοιότητες μὲ τὸ ἀνάγλυφο τοῦ Verrocchio. Ἀνάλογα μετάλλια ἐμπνευσμένα ἀπὸ ἀρχαῖα νομίσματα ἢ καὶ ἀντίγραφα νομισμάτων σὲ χαρακτηριστικὰ θὰ μπορούσαν νὰ ἦταν τὰ

27. Ἀρ. Α—1669. Gift of Therese K. Straus 1956. Διαστάσεις 0,559X0,367 μ. Ὁ Vasari ἀναφέρει τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Verrocchio ἔκανε κατὰ παραγγελία τοῦ Lorenzo de' Medici τὴ δεκαετία τοῦ 1480 δύο ἀνάγλυφες μπρούτζινες πλάκες πού παρίσταναν τὸν Ἀλέξανδρο καὶ τὸ Δαρεῖο. Τὰ ἀνάγλυφα χάρισε ὁ Lorenzo στὸ βασιλεῖα τῆς Οὐγγαρίας Matthias Corvinus. Ὅταν ἀνακαλύφθηκε τὸ μαρμάρينو ἀνάγλυφο μὲ τὸν Ἀλέξανδρο, ταυτίστηκε μὲ τὸ ἔργο τοῦ Verrocchio καὶ θεωρήθηκε ὅτι κάποια ἀσάφεια ὑπάρχει στὸ Vasari πού μιλάει γιὰ δύο μπρούτζινες πλάκες. Σήμερα τὸ ἀνάγλυφο τῆς National Gallery θεωρεῖται ἀντίγραφο τοῦ 19ου αἰώνα τοῦ χαμένου πρωτοτύπου τοῦ Verrocchio. L. Planiscig, «Andrea del Verrocchio's Alexander—Relief», *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien*, Neue Folge VII (1933) 89-96. Seymour de Ricci, «Une sculpture inconnue de Verrocchio», *Gazette des Beaux-Arts*, 6, serie XI (1934) 1, 244-45. Charles Seymour jr., *The Sculpture of Verrocchio*, London 1971, σ. 170-71. Πρβλ. Luitpold Dussler στὸ *Pantheon* 29 (1971) 517-18.

28. Louis Courajod, «L' imitation et la contrefaçon des objets d' art antiques au XVe et au XVIe siècles», *Gazette des Beaux-Arts*, 2me per. 34 (1886) σ. 188-201 καὶ 312-330, βλ. ἰδίως σ. 321-322.

πρότυπα για τὰ πορτραίτα τῶν τεσσάρων στρατηγῶν στὰ γωνιαῖα διάχωρα, πού εἶναι καί στὰ δύο μονόφυλλα ὅμοια.

Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι ἡ σχέση τῶν δύο πορτραίτων τοῦ 18ου αἰώνα μὲ τὰ ἀρχαῖα πρότυπα εἶναι ἔμμεση, ὅτι πραγματοποιήθηκε δηλαδή μὲ ἐνδιάμεσα τὰ ἔργα τῆς Ἀναγέννησης. Ἡ δῆλωση τοῦ Joseph de France ὅτι ἡ χαλκογραφία, πού δημοσιεύει, ἀντιγράφει ἀχάτη ἀνατολικό, βρίσκεται καταρχὴν στὰ πλαίσια τοῦ ἀρχαιοδιφικοῦ καὶ συλλεκτικοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς ἐποχῆς. Χαλκογραφίες πού παριστάνουν ἀρχαῖα ἐρεῖπια ἢ ἔργα τέχνης κυκλοφοροῦσαν εὐρύτατα τὸ 18ο αἰώνα καὶ ἀγοράζονταν ἀπὸ ὅλους ἐκείνους, πού δὲν εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ ἀποκτήσουν συλλογὲς ἔργων τέχνης. Ἡ δῆλωση, ὅτι ὁ ἀπεικονιζόμενος ἀχάτης βρίσκεται στὸ μουσεῖο τοῦ γνωστοῦ συλλέκτη De France διαφημίζει ἔτσι τὴ γνησιότητά του. Καὶ συντελεῖ, ὅπως θὰ δοῦμε, πέρα ἀπὸ κάθε πρόβλεψη καὶ πρόθεση τοῦ ἴδιου καὶ τοῦ χαράκτη Kleiner, στὴ δημιουργία μιᾶς νεοελληνικῆς εἰκονογραφίας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Γιατὶ βέβαια ὁ Ρήγας δὲν εἶχε δεῖ τὴν πέτρα στὸ αὐτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο τῆς Βιέννης. Ξέροντας ὅτι ὁ Joseph de France ἦταν θησαυροφύλακας τῆς Αὐλῆς, παραλλάσσει τὸν κολοφῶνα του καί, γιὰ νὰ ὑπογραμμίσαι τὴν αὐθεντικότητα τῆς πέτρας, τὴν τοποθετεῖ στὴν αὐτοκρατορικὴ συλλογὴ. Διορθώνει ἐπιπλέον καὶ εἰκαστικά τὴν ἀπόδοση τῆς πέτρας στὸ μονόφυλλό του. Προσθέτοντας ὁ χαράκτης του κάτω καὶ δεξιὰ τοῦ ἐξάπλευρου, πού ἀπεικονίζει τὴν πέτρα, μιὰ ἔντονη σκιά, πού δὲν ὑπάρχει στὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ Kleiner, προσπαθεῖ νὰ ἀποδόσει τὸν ὄγκο τῆς πέτρας, γιὰ νὰ γίνῃ πειστικότερος (εἰκ. 2). Καὶ ἐγίνε. Ὁχι, βέβαια, γιὰ τὶς διορθώσεις πού ἔκανε στὸ πρότυπό του, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐγγύηση τοῦ ὀνόματος τοῦ Ρήγα καί, κυρίως μὲ τὸ χαρακτήρα τοῦ μονόφυλλου γενικά²⁹. Ἡ παράσταση τοῦ μονόφυλλου λειτουργεῖ στὸ ἐξῆς σὰν τὸ αὐθεντικὸ πορταῖτο τοῦ Ἀλέξανδρου.

29. Παρὰ τὴν ἐκδηλῆ ὁμοιότητά τους, ἡ ὁποία μάλιστα ἀποδεικνύει καὶ ἄμεση σχέση ἀνάμεσα στὶς δύο χαλκογραφίες, τὰ δύο μονόφυλλα ἔχουν ἐντούτοις κάθε φορὰ ὡς πρὸς τὴ σημασία τους καὶ διαφορετικὸ περιεχόμενο. Τὸ μονόφυλλο τοῦ Joseph de France ἔχει στόχο νὰ παρουσιάσει τὸν ἀνατολίτικο ἀχάτη τῆς συλλογῆς τοῦ ἐκδότη, σύμφωνα μὲ ὅσα μαρτυρεῖ τὸ ἴδιο τὸ κείμενό του. Τίτλος: Achates orientalis κλπ. Κολοφῶνας: Ex museo Jos. de France. Προέχει καὶ τονίζεται ἡ πέτρα καθεαυτή, πού ἔχει ἐνδιαφέρον σὰν ἀντικείμενο συλλογῆς τοῦ συλλέκτη. Πέρα ἀπὸ τὸν τίτλο καὶ ἡ διάταξη τῶν εἰκονιστικῶν θεμάτων προβάλλει τὴν πέτρα, τῆς ὁποίας ἡ παράσταση τοποθετεῖται στὸν ἄξονα τῆς σελίδας, κάτω ἀπὸ τὴ «μεγέθυνσή» της, πού ἀποτελεῖ τὸ κύριο θέμα. Τὸ ὅλο πνεῦμα τοῦ μονόφυλλου ἐντάσσεται στὸ αὐξημένο ἐνδιαφέρον γιὰ συλλογὴ ἀρχαίων πού χαρακτηρίζει τὸν 18ον αἰώνα. Τὸ ὅτι ἡ πέτρα παριστάνει τὸν Ἀλέξανδρο παρουσιάζεται ἀφενὸς σὰν κάτι συμπτωματικό. Ὁ ἀχάτης θὰ μπορούσε νὰ εἰκονίζει καὶ κάποιον ἄλλο ἀρχαῖο θέμα. Ἀλλὰ ἡ παράσταση τοῦ γνωστοῦ ἀρχαίου ἥρωα καὶ τῶν ἐπίσης γνωστῶν στιγμῶν τῆς ζωῆς του χρησιμεύουν ἀφετέρου σὰν ἐπιχείρημα γιὰ τὴν

IV. Στὰ 1808 τυπώνεται στὸ τυπογραφεῖο Βενδότη στὴ Βιέννη τὸ «Ἱστορικὸν Χαρτοπαίγιον», γιὰ τὸ ὁποῖο ἐγινε ἡδη λόγος³⁰.

Ἡ σελίδα μὲ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο ἔχει κάθε φορὰ μιὰν ἀπεικόνιση τῆς ἀντίστοιχης προσωπικότητος, τὴν ὁποία τὸ κείμενο βιογραφεῖ. Πρόκειται πάντα γιὰ ἓνα κεφάλι κατὰ κρόταφον μέσα σὲ κύκλο, ποὺ παίρνει ἔτσι τὴ μορφή νομίσματος ἢ μεταλλίου. Ἡ εἰκόνα τοῦ Ἀλέξανδρου στὴ σελίδα 183 (εἰκ. 13) ἀντιγράφει μὲ ἀκρίβεια τὴν προσωπογραφία τοῦ μονόφυλλου τοῦ Ρήγα. Φαίνεται τὸ μονόφυλλο ἦταν τὸ πιὸ πρόχειρο πρότυπο, ποὺ μπορούσε νὰ βρεθεῖ τότε στὴ Βιέννη. Τὸ ὅτι ἦταν στὴ διάθεση τοῦ τυπογραφείου Βενδότη, τὸ βλέπουμε ἀπὸ μιὰ ἐκδοσὴ του, ποὺ ἐγινε τὸν ἐπόμενο χρόνο.

Τὸ 1809 βγαίνει, μὲ ἐπιμέλεια Νεόφυτου Δούκα, στὸ ἴδιο τυπογραφεῖο ἡ ἐπτάτομη σειρὰ τῶν «Σωζομένων» τοῦ Ἀρριανού³¹.

Ὁ πρῶτος τόμος περιέχει τὴν Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασιν καὶ σὰν προμετωπίδα ἔχει μιὰ προσωπογραφία τοῦ Ἀλέξανδρου, ποὺ δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἴδιο τὸ μονόφυλλο τοῦ Ρήγα διπλωμένο στὰ τέσσερα γιὰ νὰ ἐντάσσεται στὸ πολὺ μικρότερο σχῆμα τοῦ τόμου³². Πρόκειται γιὰ τὴν ἀκρίβεια γιὰ ἓνα δεῦτερο τράβηγμα, στὸ ὁποῖο σημειώνεται ἡ ἀκόλουθη ἀλλαγὴ (εἰκ. 11): Ἀπαλείφθηκε τόσο ὁ ἑλληνικὸς ὅσο καὶ ὁ γαλλικὸς κολοφῶνας τοῦ Ρήγα καὶ ἀναγράφηκε στὴ στήλη τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου τὸ παρακάτω ἐπίγραμμα:

ᾧ ξένη ! τίς ; πόθεν ; οὗτος ἐπὶ χθόνα αὔθις ἀνήχθη;
 Ζωὸς δ' ὡς φάνθη ἔκπαλαι ὢν τεθνεώς ;
 Ἀλέξανδρος Δῖος, δον κλέος οὔ ποτ' ἀλεῖται.
 Μακεδόνων δ' αἶψιν πάτρα ἐὼν ἔλαχεν
 Γεωργίου Δοῖτον

Κάτω ἀπὸ τὴν κάθετη γραμμὴ, ποὺ χωρίζει τίς δύο στήλες, προστέθηκε ἡ νέα χρονία: 1809.

αὐθεντικότητα τῆς πέτρας. Τελειῶς ἀντίστροφη σημασία παίρνει τὸ ἴδιο θέμα, τὸ ἐγγράμμα πάνω στὴν πέτρα, στὸ μονόφυλλο τοῦ Ρήγα. Ἐδῶ ἀντικείμενο εἶναι ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ὁ ἴδιος καὶ ἡ «ἀνατολικὴ κοκκίνη πέτρα ἀγάθου» μόνον ἡ πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ χαρακτὴς ξεσήκωσε τὸ πορτραῖτο του. Θὰ μπορούσε νὰ εἶχε χρησιμοποιήσει κάποια ἄλλη ἀρχαία πηγὴ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ ὅτι ἀντιγράφει τὴν — ὑποτιθέμενη ἀρχαία—πέτρα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου τῆς Βιέννης ἀποτελεῖ ἐπιχείρημα γιὰ τὴν αὐθεντικότητα τῆς παράστασης.

30. Βλ. πιὸ πάνω σ. 134 καὶ σημ. 9.

31. Δ. Γκίνη—Β. Μέξα, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 - 1863* τόμος πρῶτος, Ἀθήνα 1939, ἀρ. 527.

32. Ἡ προμετωπίδα τῆς ἐκδοσης τοῦ Δούκα ἀπεικονίζεται καὶ στὸ Βελουδὴ 1977, σ. 4 τοῦ ἐξωφύλλου, ὅπου χαρακτηρίζεται σὰν «2ῃ ἐκδοσὴ 1809». Τὴ σύνδεση τοῦ μονόφυλλου στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Δούκα μοῦ ὑπέδειξε ὁ Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης.

Προφανώς χρησιμοποιήθηκε ή ίδια πλάκα που βρισκόταν ακόμα τὸ 1809 στὴ Βιέννη. Σβήστηκαν οἱ δύο στίχοι τοῦ κολοφώνα καὶ ξαναχαράχτηκε τὸ ἐπίγραμμα. Ὅτι δὲν ξαναχαράχτηκε ὁλόκληρη ἡ πλάκα ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἀνάμεσα στὸ ἀρχικὸ κείμενο καὶ στὸ ἐπίγραμμα ὑπάρχουν διαφορὲς σὲ τύπους γραμμάτων: τὸ τ, τὸ π καὶ τὸ σύμπλεγμα ου εἶναι διαφορετικὰ στὸ κείμενο τοῦ Ρήγα καὶ στὸ πρόσθετο ἐπίγραμμα. Διαφορὲς ὑπάρχουν καὶ στὴν ὀρθογραφία: *Μακεδονίας* στὸ κείμενο τοῦ Ρήγα, *Μακεδόνων* στὸ ἐπίγραμμα. Πάνω δεξιά, ἔξω ἀπὸ τὸ πλαίσιο, προστέθηκε ἐπίσης ἡ ἐνδειξη *Τ.1* [=Τόμος 1].

Ἔτσι στὴ νέα του μορφή τὸ μονόφυλλο, προμετωπίδα πιά στὸν Ἀρριανό, ἀλλάζει χαρακτήρα. Τὸ κείμενο τώρα δηλώνει τὴν πηγὴ τῆς ἀπεικόνισης, ὑπομνηματίζει τὶς ἐπιμέρους σκηνές, παραθέτει τὴ σύντομη βιογραφία καὶ καταλήγει στὸ ἀρχαῖζον ἐπίγραμμα, στὸ ὁποῖο ὑμνεῖται ἡ ἀθάνατη δόξα τοῦ Ἀλέξανδρου. Ἡ ἐπαναστατικὴ χροιά ἔχει ὑποχωρήσει, ἐνῶ εἶναι πιά ἀδιάφορο νὰ μεταφερθεῖ ἡ νέα πανηγυρικὴ κατάληξη τοῦ κειμένου στὴ γαλλικὴ γλώσσα. Ἡ μετάφραση τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου στὰ γαλλικὰ φαίνεται στὴ νέα αὐτὴ χρῆση ἀδικαιολόγητη. Συγχρόνως ὑπογραμμίζεται ἔμμεσα ἡ ἐγκυρότητα τῆς πέτρας, ἀφοῦ ἐμφανίζεται ἐδῶ σὰν προμετωπίδα τῆς ἐκδοσης ἐνὸς ἀρχαίου συγγραφέα. Μία ἀλλαγὴ στὴ στάση πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο καὶ κατ' ἐπέκταση πρὸς τοὺς ἀρχαίους γενικὰ διαφαίνεται πίσω ἀπὸ ὅλα αὐτά. Στὴν ἐκδοση τοῦ Ρήγα ὁ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ ἱστορικὲς του πράξεις χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ χρησιμεύουν στὴν ἀφύπνιση τῶν συνειδήσεων που θὰ ἀγωνιστοῦν γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση. Στὴ δευτέρῃ χρῆση τοῦ μονόφυλλου ἀπὸ τὸ Δούκα διακηρύσσεται ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ξαναζεῖ (*πόθεν οὗτος ἐπὶ χθόνα αἰθις ἀνήχθη - ζωὸς ὡς φάνθη ἔκπαλαι ὧν τεθνεῶς*), προφανῶς μὲ τὴν ἐκδοση τῆς ἀρχαίας βιογραφίας του. Χαιρετίζεται —αὐτὸ καὶ μὲ τὴ γλώσσα τοῦ ἐπιγράμματος, «*ἧς τὸ κλέος οὔ ποτ' ἀλεῖται*»), θὰ μπορούσαμε νὰ παραλλάξουμε τὸ στίχο του—ἡ γνωριμία μὲ τοὺς ἀρχαίους που ἐπιχειρεῖται μὲ τὴν ἐκδοση τῶν κειμένων τους καὶ που θὰ κάνει τὴν παλιὰ δόξα νὰ κυριαρχήσει καὶ πάλι. Θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς, ὅτι ἡ «χρῆση» τοῦ Ἀλέξανδρου ἀπὸ τὸ Ρήγα βρίσκεται στὸ πνεῦμα τοῦ κλασικισμοῦ, ὅπως διαμορφώθηκε τὸν καιρὸ τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης, ἡ χρῆση ἀντίθετα τοῦ ἴδιου μονόφυλλου ἀπὸ τὸ Ν. Δούκα φανερώνει ἤδη μία ρομαντικὴ στάση ἀπέναντι στοὺς ἀρχαίους.

Παρὰ τὴν ὁποια διαφορὰ τους, ὅμως, καὶ οἱ δύο «ἐκδόσεις» τοῦ μονόφυλλου παρουσιάζουν πάντα μία προσωπογραφία, που φαίνεται—τὴ δευτέρῃ φορὰ μάλιστα περισσότερο καὶ ἀπὸ τὴν πρώτη—ἐγκυρὴ καὶ αὐθεντικὴ.

Σὰν «αὐθεντικὸ» πορτραῖτο τὸ μονόφυλλο ἔχει στὴ συνέχεια μιὰν ἀνάλογη ἀπήχηση. Τὸ ξύλινο ἀκρόπρωρο, που θεωρεῖται ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴ ναυαρχίδα «Ἄρης» τοῦ Μιαούλη καὶ παριστάνει τὸ θεὸ Ἄρη,

ACHATES. ORIENTALIS. RVBER.
 INSCVLPTAS. REFERENS. ICONES. PRAECIP. ALEXANDRI. M. DVCVM.
 ET. RERV. GESTARVM.

MAGNITVDO. ACHATIS.

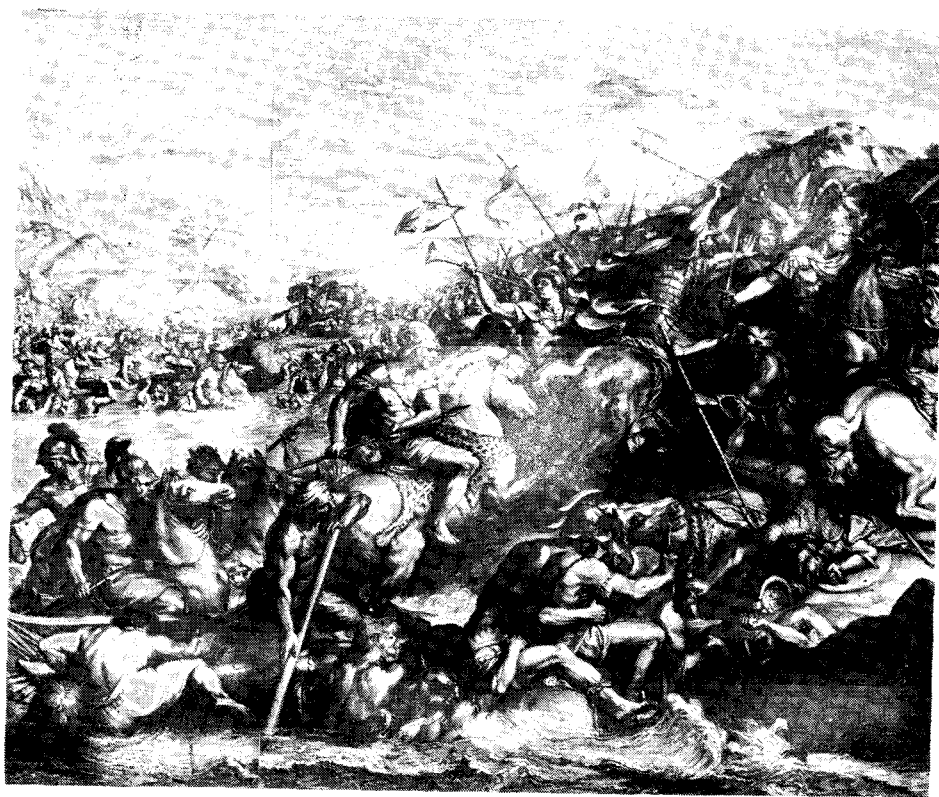
E. MUSEO. IOS. DEFRANCE.
 VINDOBONAE. MDCXXI.

Sal. Kleiner delin. et
 aere incidit. 1749.

1. Μονόφυλλο τοῦ χαρακτῆ Salomon Kleiner. Βιέννη 1749. Österreichische Nationalbibliothek.

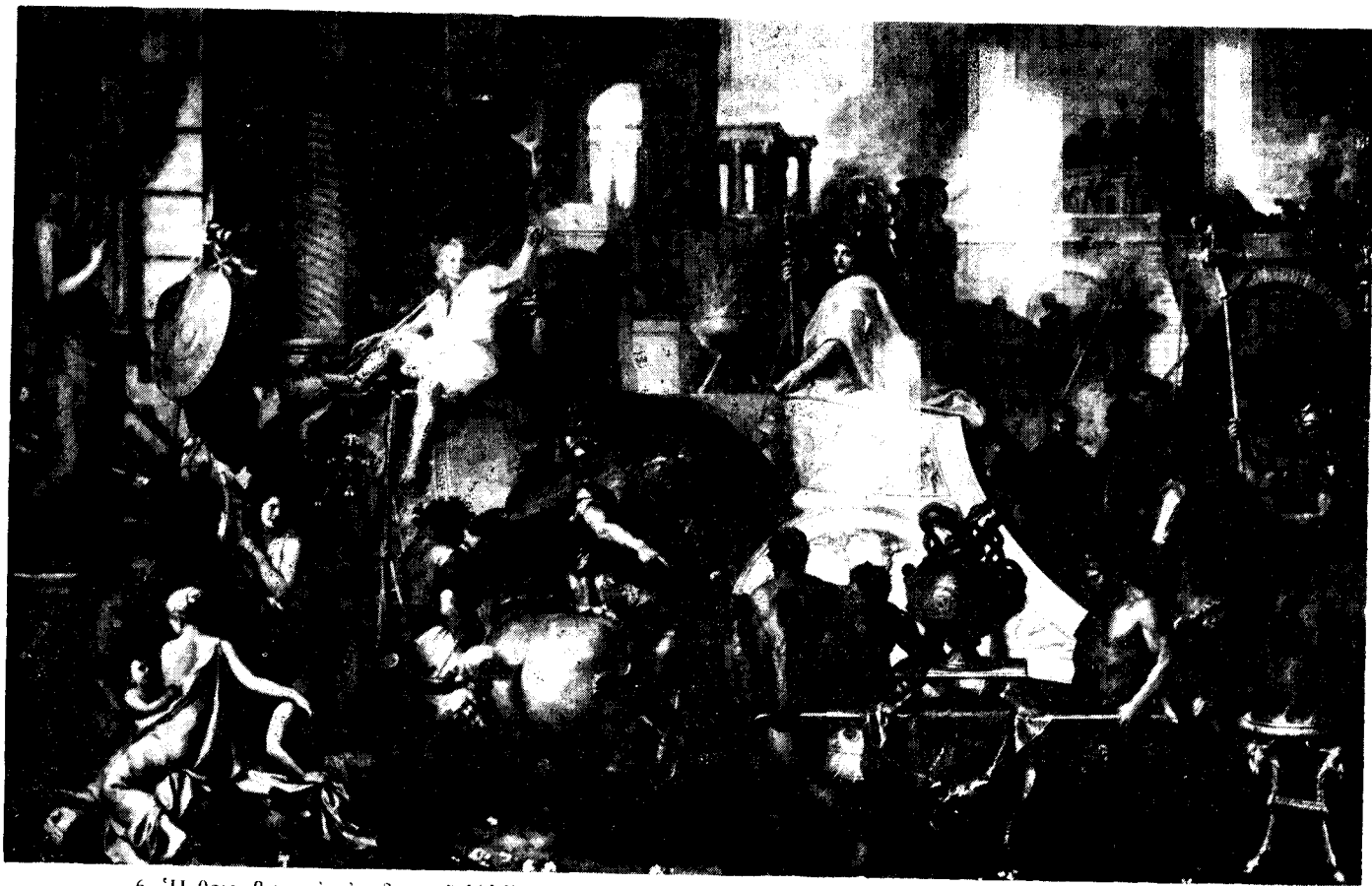
3. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐπισκέπτεται τὴν οἰκογένεια τοῦ Δαρείου στὴ σκηνή της. Χαλκογραφία, ἀντίγραφο πίνακα τοῦ Le Brun.

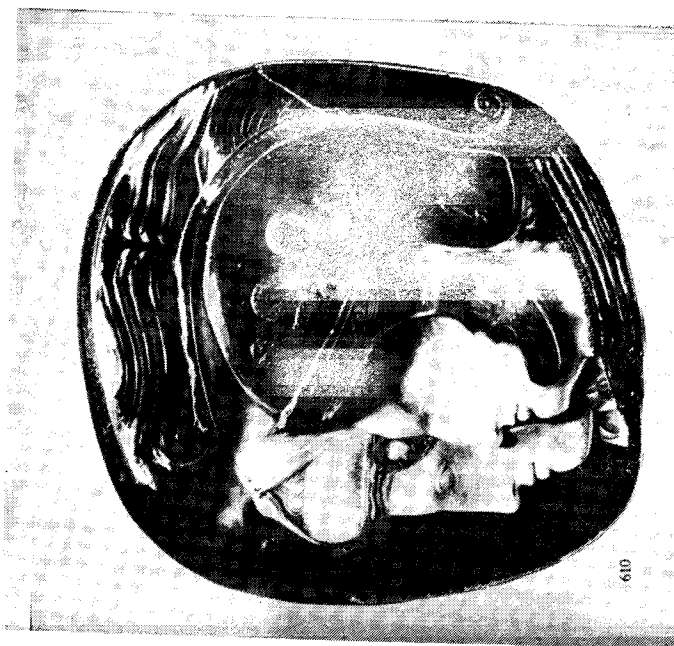
4. Μάχη τοῦ Γρανικοῦ. Χαλκογραφία τοῦ G. Audran. Ἀριστερό μισό τῆς σύνθεσης.
Ἀθήνα, Προεδρικό Μέγαρο.

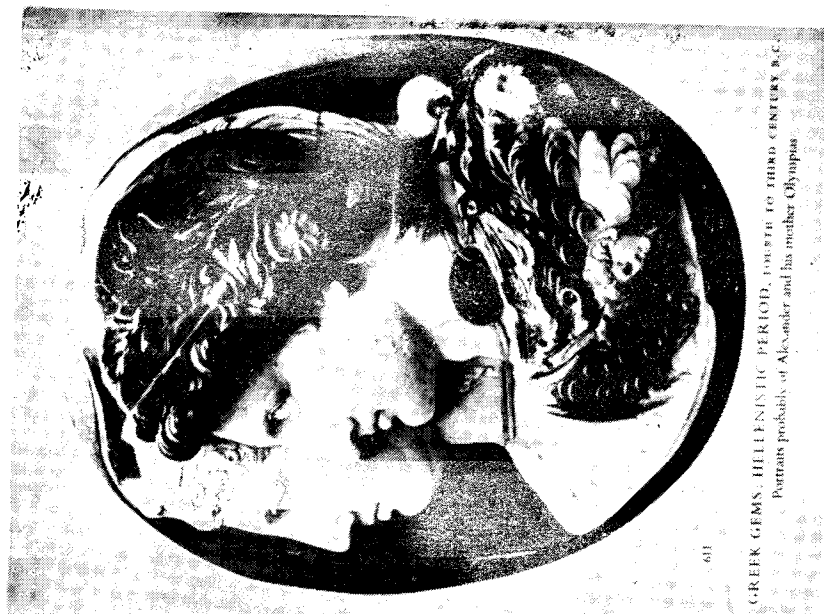
5. Μάχη του Γρανικού. Χαλκογραφία του G. Audran. Δεξι μισό της σύνθεσης.
Αθήνα, Προεδρικό Μέγαρο.

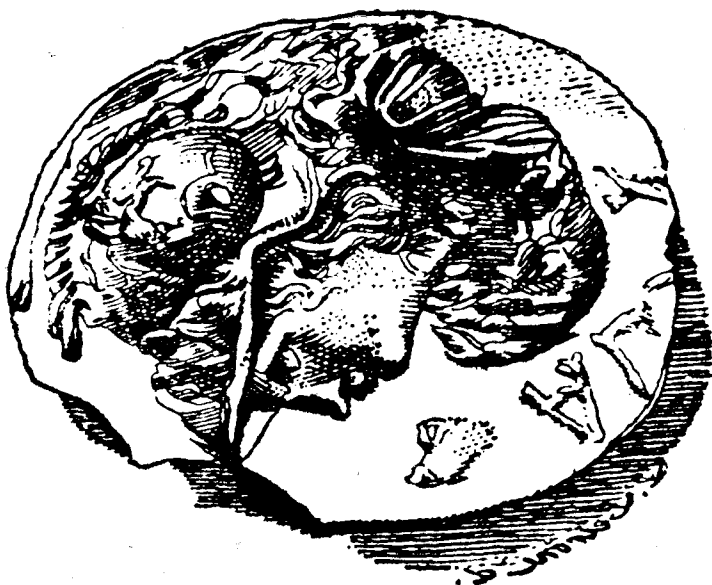
6. Ἡ θριαμβευτική εἰσοδος τοῦ Ἀλέξανδρου στὴ Βαβυλώνα. Πίνακας τοῦ Ch. Le Brun. Λοῦβρο, ἄρ. 2898.

7. Ἀλέξανδρος καὶ Ὀλυμπιάδα. Σφραγιδολίθος. 4ος - 3ος αἰώνας π. Χ. Βιέννη, Kunsthistorisches Museum IX A 81.

8. Ἀλέξανδρος καὶ Ὀλυμπιάδα. Σφραγιδολίθος. 4ος - 3ος αἰώνας π. Χ. Leningrand, Hermitage.

10. Σχέδιο ιταλικού μετάλλου. 15ος αιώνας.
(Coura.jod).

9. Μ. 'Αλέξανδρος, Μαρμάρινο ανάγλυφο, αντίγραφο έργου του Verrocchio. Washington, National Gallery A-1669. (Δορεά Therese K. Straus)

12. "Αρης. Ξυλόγλυπτο ακρόπρωρο. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο.

13. Ἐπίτιλο κόσμημα. Ἱστορικὸν Χαρτοπαί-
γνιον, Βιέννη 1808, σ. 183.

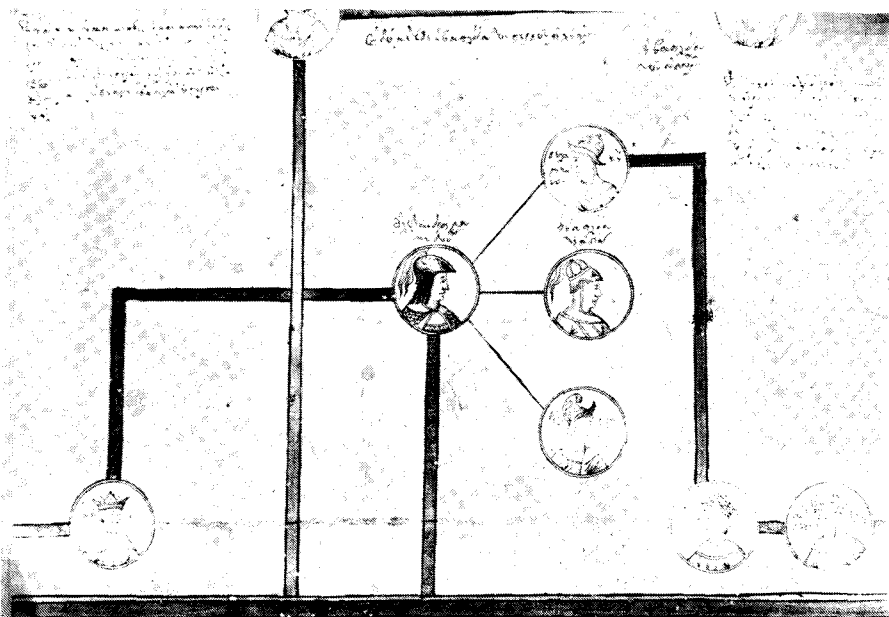
14. Κόσμημα σελίδας τίτλου. Καραμανλίδικη
«Φυλλάδα» τοῦ Μεγαλέξανδρου, Κωνσταντι-
νούπολη 1843.

15. Ἐπίτιλο κόσμημα Κωνσταντίνου τοῦ ἀπὸ Συναίου Ἀρχαίου Ἀλεξάνδρου, Μόσχα 1803, σ. 50
Με τὴν ἀδεία τῆς Εταιρείας Μελέτης Νέου Ἑλληνισμοῦ

16. Διακοσμητικό πιάτο. Σύρα - Λονδίνο 1878. Φωτογραφικό άρχείο Μουσείου Έλληνικής Λαϊκής Τέχνης.

17. Άλέξανδρος καί Διάδοχοι. ΕΒΕ άρ. χειρ. 1892, τμήμα του φ. 11.

εἶναι μιὰ ἀρκετὰ πιστὴ μεταφορὰ στοῦ ξυλόγλυπτο τῆς προσωπογραφίας τοῦ μονόφυλλου³³ (εἰκ. 12).

Ὁ ξυλογλύπτης ἀντιγράφει, ἔτσι, τὸ γοργόνειο στοῦ θώρακα, τὸ δράκοντα στὴν περικεφαλαία, ἢ ὅποια εἶναι καθόλα ὅμοια μὲ τῆς χαλκογραφίας, τὸν τύπο τῶν μαλλιών, τὴν παρυφὴ τοῦ ἐνδύματος στοῦ λαιμό, κάτω ἀπὸ τὸ θώρακα καί, ἀκόμη, τὰ χαρακτηριστικὰ κομβία τοῦ τελευταίου (εἰκ. 2). Μόνη διαφορὰ, ὅτι στὸν Ἄρη προστέθηκε τὸ μουστάκι, ποὺ λείπει ἀπὸ τὸ νεανικὸ πρόσωπο τοῦ Ἀλέξανδρου—ἀπαραίτητο, φαίνεται, στοιχεῖο γιὰ τὸν ἰδανικὸ πολεμιστὴ τοῦ 19ου αἰώνα. Ἡ προσεκτικὴ παρατήρηση τῶν δύο φωτογραφιῶν (εἰκ. 2 καὶ 12) δὲν ἀφήνει καμιὰν ἀμφιβολία, ὅτι τὸ μονόφυλλο χρησιμοποιοῦνταν σὰν ὑπόδειγμα (φιγουρίνι) ἀπὸ τὸν ξυλογλύπτη. Ἡ χρῆση τοῦ αὐτοῦ δὲν μαρτυρεῖ μόνο τὴ διάδοσή του στὴν Ἑλλάδα, δείχνει καὶ ὅτι ἀποτελέσσε πηγὴ γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ τύπου τοῦ ἐξιδανικευμένου ἀρχαίου γενικά.

Πρὸς τὰ μέσα τοῦ αἰώνα, τὸ 1843, τυπῶνεται στὴν Πόλὴ μιὰ καραμανλίδικη ἔκδοση τῆς Φυλλάδας τοῦ Μεγαλέξανδρου³⁴. Στὴ σελίδα τίτλου, ἀντὶ ἄλλου τυπογραφικοῦ κοσμήματος, εἰκονίζεται μιὰ κεφαλὴ τοῦ ἥρωα τοῦ βιβλίου (εἰκ. 14). Τὸ κεφάλι εἶναι στραμμένο πρὸς τὰ ἀριστερά, φορεῖ τὴν περικεφαλαία μὲ τὸ ἀνθρωπόμορφο γεῖσο καὶ τὸ δράκοντα, κάτω ἀπὸ τὴν ὅποια πέφτουν ὡς τοὺς ὤμους τὰ κυματιστὰ μαλλιά. Ἡ μορφή εἰκονίζεται ὡς περίπου τὸ στήθος ἔτσι, ὥστε νὰ διακρίνεται μέρος τῆς πανοπλίας μὲ τὸ γοργόνειο καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ κομβία τοῦ θώρακα. Πρόκειται ἐδῶ γιὰ ἓνα ἀντίγραφο, ὅχι πιά τοῦ ἰδίου τοῦ μονόφυλλου, ἀλλὰ τοῦ χαρακτικοῦ στοῦ «Ἱστορικὸν Χαρτοπαίγνιον» (εἰκ. 13). Ὅτι πάλι δὲν χρησιμοποιοῦνταν ἡ ἴδια πλάκα τοῦ τυπογραφείου τοῦ Βενδότη, φαίνεται ἀπὸ τὴ διαφορετικὴ φορὰ τῆς κεφαλῆς στοῦ «Χαρτοπαίγνιον» καὶ στοῦ καραμανλίδικο ἔντυπο καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι στοῦ «Χαρτοπαίγνιον» τὸ κάτω μέρος τοῦ θώρακα εἶναι καμπύλο, ἐνῶ στοῦ καραμανλίδικο εὐθύ. Ἀκριβῶς ἡ ἀντίστροφη αὐτὴ τοποθέτηση τῶν προτομῶν στὰ δύο βιβλία καί, συγχρόνως, οἱ πολλὰς ὁμοιοτήτες τους, ἰδίως στὴ διακόσμηση τῆς περικεφαλαίας καὶ τοῦ θώρακα, ὑποβάλλουν στὴ σκέψη, ὅτι τὸ «Χαρτοπαίγνιον»

33. Ἰω. Α. Μελετόπουλου, *Τὸ ναυτικὸ τοῦ 21*, Ἀθήνα 1971, σ. 14. Κ. Μακρῇ (ἐπιμ.), *Ἑλληνικὰ λαϊκὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ξυλόγλυπτα*, Ἀθήνα 1962, πιν. 28Α, βλ. καὶ σ. ε'-ζ'.

34. Βιβλιογραφημένη στό: Evangelia Balta, «Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque, imprimés en caractères grecs (1584 - 1900),» *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 2 (1980) σ. 184-86. Εὐχαριστῶ τὸν καθηγητὴ Κύριο Κ. Τσαντσάνογλου, ποὺ μοῦ παραχώρησε φωτογραφία ἀπὸ τὴ σελίδα τίτλου τοῦ ἀντιτύπου ποὺ βρίσκεται στὴν κατοχὴ του.

ήταν τὸ ἄμεσο πρότυπο τοῦ χαρακτῆρ τοῦ καραμανλίδικου βιβλίου, ὁ ὁποῖος ξεσήκωσε τὴν προτομὴ στὸ χαρτί καί, μὲ ὁδηγὸ τὸ σχέδιό του, χάραξε στὴ συνέχεια τὸ κεφάλι στὴν πλάκα. Ὅταν ξανατυπώθηκε, ἦρθε ἡ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ ἀριστερά.

Ὁ ἴδιος ὁ χαρακτῆρ καὶ ὁ ἐκδότης τῆς καραμανλίδικης Φυλλάδας ἴσως νὰ μὴν ξέρουν τὸ μονόφυλλο τοῦ Ρήγα. Ἡ προσωπογραφία, ἔτσι, τοῦ Ἀλέξανδρου, ποὺ διαδόθηκε μὲ αὐτὸ, ἀποκόβεται τώρα πιά ἀπὸ τὰ ἀρχικά τῆς συφραζόμενα, τὸν ἀρχαῖο σφραγιδόλιθο ποὺ μεγεθύνεται χάριν τῶν ἐλλήνων καὶ τῶν φιλελλήνων, καὶ ἀποκτάει μιὰ δική της ἱστορία, ἀνεξάρτητη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ μονόφυλλου.

Ἐνα διακοσμητικὸ πιάτο τοίχου ἀπὸ πορσελάνη, μὲ τυπωμένες παραστάσεις, ποὺ μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ τὸ 1878 αἰώνα, ἐπαναλαμβάνει σὲ γενικὲς γραμμὲς τὴ σύνθεση τοῦ μονόφυλλου³⁵ (εἰκ. 16). Στὸ κυκλικὸ του βάθος παριστάνεται κατὰ κρόταφον πρὸς τὰ δεξιὰ κεφαλὴ μὲ περικεφαλαία. Ἡ ἐπιγραφή *Ο ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ* τῆς δίνει τὸ ὄνομα. Ἡ περικεφαλαία μὲ τὴ φουντωτὴ οὐρὰ καὶ τὴν παράσταση φτερωτοῦ δράκοντα καὶ ἡ σχηματικὴ ἀπόδοση τοῦ κεραυνοῦ κάτω ἀπὸ τὸ κεφάλι ἀποτελοῦν τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα, ποὺ συνοδεύουν παραστάσεις Ἀλεξάνδρου ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα³⁶.

Στὸ κυκλικὸ χεῖλος τοῦ πιάτου, ποὺ πλαισιώνεται ἀπὸ δύο σειρὲς μαιάνδρους, εἰκονίζονται τέσσερις κεφαλὲς στρατηγῶν σὲ διαγώνια διάταξη ὡς πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο. Συνοδεύονται ἀπὸ ἐπιγραφὰς μὲ τὰ ὀνόματά τους: *ΣΕΛΕΥΚΟΣ, ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΣ, ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ, ΑΝΤΙΓΟΝΟΣ*. Ἀνάμεσά

35. Ἀσπρη, πρὸς τὸ γκρίζο, πορσελάνη μὲ μαύρη διακόσμηση. Στὴν πίσω πλευρὰ τὰ σήματα τοῦ ἐλληνικοῦ οἴκου, ποὺ τὸ κυκλοφόρησε, καὶ τοῦ ξένου κατασκευαστῆ: ΑΦΟΙ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ/ ΣΥΡΑ/ καὶ παράσταση προτομῆς Ἑρμῆ μὲ τὸν πέτασο. Δεξιότερα ρόμβος, στὸ μέσο τοῦ ὁποῖου τὸ γράμμα R [d] καὶ στίς γωνιές: 9 (ἀριστερά), 8 (πάνω), D (δεξιὰ), E (κάτω). Μὲ τὸ σῆμα αὐτὸ ἡ κατασκευὴ τοῦ πιάτου τοποθετεῖται στὸ Λονδίνο. Ἡ κατάθεση τοῦ σχεδίου στὸ British Patent Office ἔγινε, σύμφωνα μὲ τὸ σῆμα, στίς 8 Αὐγούστου 1879. Rd=Registered, 9=αὐξὼν ἀριθμὸς, 8=ἡμερομηνία, E=Αὐγουστος, D=1878. Βλ. J.P. Cushion—W. B. Honey, *Handbook of Pottery and Porcelain Marks*, London 1956, σ. 288. Πρβλ. Κ. Σπετσιέρη-Beschi, Τὸ «Ὁλοκαύτωμα τοῦ Ἀρκαδίου. Σχέσεις προτύπου καὶ ἀντιγράφων», *Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον* 30 (1975) Α [Ἀθήνα 1978] σ. 303, 307 καὶ πιν. 124. Ἐνα ἀντίτυπο βρίσκεται στὴν οἰκογένεια Σαρακίνοῦ, στὴν Πλάκα τῆς Μήλου, καὶ ἔχει φωτογραφηθεῖ ἀπὸ τὸ Μουσεῖο Ἑλληνικῆς Λαϊκῆς Τέχνης (ἀρ. ἀρνητικοῦ:Κεραμικὴ 32). Ἡ φωτογραφία αὕτῃ δημοσιεύεται ἐδῶ. Ἐνα ἄλλο ἀντίτυπο (:) δημοσιεύει χωρὶς κανένα σχόλιο ὁ Παναζόπουλος 1964, σ. 16. Βρίσκεται σήμερα καὶ στὸ ἐμπόριο. Γιά τὴν τεχνικὴ παρόμοιων πιάτων καὶ γιά τὴν παραγγελία τους ἀπὸ Ἕλληνες ἐμπόρους καὶ μὲ βάση ἑλληνικὰ προσχέδια σὲ ἐργοστάσια τοῦ ἐξωτερικοῦ βλ. Γ.Κ. Γουργιώτη, «Ἀναμνηστικὸ πιάτο μὲ τὴν προτομὴ τοῦ Βενιζέλου», *Ζυγὸς* 21 (Ἰούλιος-Αὐγουστος 1976), σ. 9-10.

36. Πρβλ. π.χ. τοὺς σφραγιδόλιθους τῶν εἰκ. 7, 8. Βλ. καὶ σημ. 25.

τους τρεῖς φορές τρόπαια, δέσμες ἀπὸ ὄπλα μὲ κλαριά ἐλιᾶς. Μιὰ φορά, στὴν ἐπάνω πλευρά, κεφάλι μὲ μακριὰ μαλλιά καὶ περικεφαλαία, σχεδιασμένο κατὰ μέτωπον, ἀνάμεσα ἐπίσης σὲ κλαριά. Γύρω του ἡ ἐπιγραφή ΣΥΝ ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΧΕΙΡΑ ΚΙΝΕΙ ταυτίζει τὴ μορφή μὲ τὴν Ἀθηνᾶ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ διάταξη—Ἀλέξανδρος στὸ κέντρο καὶ διαγώνια οἱ στρατηγοί—ποὺ εἶναι ὅμοια καὶ στὸ μονόφυλλο, συγγενεύουν πολὺ καὶ οἱ τύποι τῶν κεφαλιῶν τῶν στρατηγῶν ἀνάμεσα στὸ πιάτο καὶ τὸ μονόφυλλο. Ἔτσι, ἐνῶ οἱ τρεῖς παριστάνονται κατὰ κρόταφον καὶ στὸ μονόφυλλο καὶ στὸ πιάτο, ὁ Σέλευκος, πάνω ἀριστερά, ἀπεικονίζεται κατὰ μέτωπον (στὴ χαλκογραφία ἐντούτοις μὲ κάποια κλίση πρὸς τὰ ἀριστερά). Ὁ τύπος τῶν μαλλιῶν καὶ τὸ λεπτὸ διάδημα, καθὼς καὶ ὁ τρόπος ποὺ πτυχώνεται τὸ ἐνδυμα γύρω ἀπὸ τὸ λαιμό, εἶναι ὅμοια καὶ στὶς δύο προτομὲς τοῦ Σελεύκου (εἰκ. 2 καὶ 16). Ἐπίσης τὸ πιάτο ἀκολουθεῖ τοὺς τύπους καὶ τῶν ἄλλων στρατηγῶν τοῦ μονόφυλλου καὶ εἰκονίζει τὸν Ἀντίγονο καὶ τὸν Κάσσανδρο μὲ περικεφαλαία, τὸν Πτολεμαῖο μὲ μικρὸ διάδημα καὶ μαλλιά ποὺ πέφτουν στὸ μέτωπο. Στὸ πιάτο ὁ Πτολεμαῖος τοποθετεῖται κάτω δεξιά, ἐνῶ στὴ χαλκογραφία βρίσκεται κάτω ἀριστερά. Ἀπὸ αὐτὲς τὶς ὁμοιότητες φαίνεται, ὅτι ὁ σχεδιαστὴς τῆς διακόσμησης τοῦ πιάτου χρησιμοποίησε τὸ μονόφυλλο σὰν πρότυπο. Ἡ τοποθέτηση τῶν τροπαίων στὴ θέση ποὺ στὴ χαλκογραφία βρίσκονται οἱ σκηνὲς τῶν μαχῶν εἶναι ἐνδεικτικὲς: οἱ πολὺ-πλοκες συνθέσεις ἀντικαθίστανται στὸ πιάτο μὲ σύμβολά τους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ὁ κεραυνὸς εἶναι στοιχεῖα ποὺ δὲν ὑπάρχουν στὸ μονόφυλλο, ὁ συσχετισμὸς τους μὲ τὸν Ἀλέξανδρο ἀνάγεται πάντως στὴν ἀρχαιότητα. Ἡ ἀρχαιογνωσία τοῦ πιάτου ἔχει ἐπομένως καὶ ἄλλες πηγὲς ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μονόφυλλο τοῦ Ρήγα. Πηγὲς ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἐκλαϊκεύτηκαν μὲ τὸν κλασικισμὸ τοῦ 19ου αἰῶνα, ὅπως ὑποδεικνύουν καὶ οἱ μαῖανδροι τῶν πλαισίων, ποὺ ἀποτελοῦν τὸ τυπικότερο νεοκλασικὸ κόσμημα. Ἀπὸ αὐτὲς ἐντοπίστηκε τὸ πρότυπο τοῦ πορτραίτου τοῦ πιάτου: περιέχεται στὴν εἰκονογράφηση τῆς «Ἀρχαίας Ἀλεξανδρείας», τοῦ βιβλίου ποὺ ἐξέδωσε τὸ 1803 στὴ Μόσχα ὁ Κωστάντιος, μετέπειτα ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης. Τὴ σελίδα 50 κοσμεῖ κεφαλὴ Ἀλεξάνδρου κατὰ κρόταφον πρὸς τὰ δεξιά, πανομοιότυπη μὲ ἐκείνη τοῦ πιάτου³⁷ (εἰκ. 15). Περιβάλλεται, μαζί μὲ τὸν κεραυνὸ καὶ τὴν ἐπιγραφή ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ, ἀπὸ φυτικὸ κόσμημα ποὺ σχηματίζει στεφάνι. Τὸ κεφάλι τοῦ Ἀλεξάνδρου στὸ ἐντυπο τοῦ 1803 καὶ στὸ πιάτο τοῦ 1878, ἐνῶ ἔχει ἐντονα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ κλασικισμοῦ, παρουσιάζει συγχρόνως καὶ κάποιαν ἀδεξιότητα στὴν ἀπόδοση τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς

37. Καὶ πάλι ὑπόδειξη τοῦ Γρ. Σκλαβενίτη. Δ. Γκίνη-Β. Μέξα, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τόμος πρῶτος, Ἀθήνα 1939, ἀρ. 188.

κατά κρόταφον, μιὰ σχεδὸν δυσμορφία, ποὺ τὴ βρίσκουμε καὶ στὶς μορφές τῶν στρατηγῶν τοῦ πιάτου. Δὲν πρόκειται βέβαια γιὰ τυπολογικὸ τους γνῶρισμα, ἀλλὰ, νομίζω, γιὰ τὴν ἐπιβίωση ἑνὸς χαρακτηριστικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς τέχνης: τοῦ μέχρι ἀδυναμίας δισταγμοῦ στὴν ἀπόδοση τῶν μορφῶν ἀπὸ πλάγια ὄψη καὶ τελικὰ τῆς δυσμορφίας τους, ὅπου ἡ πλάγια ὄψη ἐπιχειρεῖται. Συνηθισμένη εἶναι ἡ ἀδεξιότητα αὐτὴ σὲ ἔργα τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ὅπως π.χ. στὸ νεαρὸ μάγο τῆς Προσκύνησης τῶν Μάγων στὸν Ἅγιο Νικόλαο τὸν Ὀρφανό, σὲ Ἀποστόλους τοῦ Νιπτήρα, στοὺς ἀκολούθους τοῦ Πιλάτου, στὸν Ἅγιο Γεράσιμο κ.ἄ. στὴν ἴδια ἐκκlesiσία³⁸. Σὲ νεότερα λαϊκὰ ἔργα, ποὺ σὲ πολλὰ ἀκολουθοῦν τὴ μεσαιωνικὴ καλλιτεχνικὴ παράδοση τὸ γνῶρισμα αὐτὸ ἐπιβεβαιώνει μέχρι τὸν 19ο αἰῶνα. Ἐνδιαφέρον παράδειγμα γιὰ σύγκριση μὲ τὸ ἐντυπο τοῦ 1803 καὶ τὸ πιάτο εἶναι ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ οἱ προσωπογραφίες τοῦ Ἀλέξανδρου καὶ τῶν Διαδόχων του σὲ χειρόγραφο τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης στὴν Ἀθήνα, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ Μονὴ Δουσίκου καὶ χρονολογεῖται ἀπὸ παλαιογραφικὰ τεκμήρια γύρω στὸ 1800 ἢ λίγο πρίν.³⁹

Ὁνομάζεται ἀπὸ τὸν κτήτορά του «Γενεαλογία τῆς Κοσμογενέσεως» καὶ περιέχει σὲ 13 πίνακες σχήματος 78X52 ἐκ. τὰ γενεαλογικὰ δέντρα τῶν προπατόρων ἀπὸ Ἀδὰμ φτάνοντας ὡς τὴ Σταύρωση τοῦ Χριστοῦ. Προσωπογραφίες σὲ μετάλλια μὲ τὶς ἀντίστοιχες ἐπιγραφές ἀπεικονίζουν τὰ πρόσωπα τῆς Παλιᾶς Διαθήκης. Σύντομα συνοδευτικὰ κείμενα σὲ κάθε φύλλο δίνουν περιληπτικὰ τὰ σχετικὰ γεγονότα. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ ἔργο ποὺ ἀκολουθεῖ τὴν παράδοση τῶν μεσαιωνικῶν, ἀπὸ κτίσεως κόσμου, χρονογραφιῶν μὲ ἄξονα τῆς ἀφήγησης τὴν Ἱερὰ Ἱστορία. Ὁ πίνακας 11 ἀφορᾷ τὴν κατάλυση τοῦ περσικοῦ κράτους ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο καὶ τὴ δημιουργία τῶν κρατῶν τῶν Διαδόχων, τὸ συνοδευτικὸ κείμενο ἀναφέρεται στὴν ἐπίσκεψη τοῦ Ἀλέξανδρου στὰ Ἱεροσόλυμα (εἰκ. 17). Οἱ προσωπογραφίες τῶν ἡρώων ποὺ καταρτίζουν τὰ γενεολογικὰ στέμματα παρουσιάζουν χαρακτηριστικὰ ἐντυπωσιακὰ ὅμοια μὲ τὰ ἀντίστοιχα τοῦ πιάτου: γαμπρὴ μύτη, στόμα ποὺ κατευθύνεται πρὸς τὰ κάτω, παχὺ πηγούνι (εἰκ. 5, 16).

Ἐντοπίζονται δηλαδὴ στὸ πιάτο δύο καλλιτεχνικὲς παραδόσεις: ἡ ἐπιβίωση τῆς μεσαιωνικῆς, ὅπως παραδίδεται στὴ λαϊκὴ τέχνη, καὶ ὁ πρόσφατος κλασικισμός, ποὺ ἐμφανίζεται μὲ τὸ ἴδιο τὸ θέμα, μὲ τὴ διάταξή του καὶ τὰ ἐπιμέρους μοτίβα. Ἡ σημασία τοῦ πιάτου εἶναι ὅτι ἀπὸ τὴ μιὰ πιστοποιεῖ τὸν ἀντίκτυπο τοῦ μονόφυλλου ἑναν σχεδὸν αἰῶνα μετὰ τὴν

38. Α. Ξυγγόπουλου, *Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ὀρφανοῦ Θεσσαλονίκης*, Ἀθήνα 1964, εἰκ. 13, 39, 49 καὶ 50, 121 ἀντίστοιχα.

39. ΕΒΕ ἀρ. χειρογράφου 1892. Στὸ verso τοῦ πρώτου πίνακα κτητορικὰ σημειώματα τοῦ σκευοφύλακα τῆς Μονῆς Δουσίκου μὲ χρονίες 1820, 1833 καὶ 1859.

ἐκδοσὴ του, ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅτι μαρτυρεῖ τὴ συνύπαρξη κλασικισμοῦ καὶ λαϊκῆς παράδοσης, μιὰ συνύπαρξη ποὺ εἶναι φυσικὰ συχνὴ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ καὶ ποῦ, ὅταν τὰ δείγματά της μελετηθοῦν, θὰ ὁδηγήσουν ἀσφαλῶς στὴν ἀκριβέστερη ὁριοθέτηση τοῦ νεοκλασικισμοῦ.⁴⁰

Ἀνακεφαλαιώνοντας βλέπουμε ὅτι τὸ 18ο αἰῶνα δημιουργήθηκε στὴν κεντρικὴ Εὐρώπῃ ἕνας τύπος Ἀλέξανδρου μὲ βάση πρότυπα τῆς Ἀναγέννησης, τὰ ὁποῖα μὲ τὴ σειρά τους βασίζονταν σὲ ἀρχαῖες πηγές. Μὲ τὸ μονόφυλλο τοῦ Ρήγα, τυπωμένο στὴ Βιέννη καὶ σχεδιασμένο ἀπὸ ντόπιο καλλιτέχνη, περνάει ὁ τύπος αὐτός τοῦ Ἀλέξανδρου στὴν Ἑλλάδα καὶ παίρνει τὶς διαστάσεις πραγματικοῦ, ἱστορικοῦ, πορτραίτου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Μὲ τὴν ἐπανεπιλημμένη χρῆση αὐτός ὁ χαρακτήρας τονίζεται. Τὴν ἀπῆχυσή του ἐντοπίζουμε ὥς τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἡ διάδοσή του συντελεῖ στὴ δημιουργία τοῦ τύπου ἐνὸς ἐξιδανικευμένου ἀρχαίου πολεμιστῆ (ἀκρόπρωρο). Μὲ τὴν ἐκτεταμένη ἀρχαιογνωσία τοῦ περασμένου αἰῶνα οἱ πηγές γιὰ τοὺς ἀρχαίους, ἐπομένως καὶ γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο, πληθαίνουν. Ἔτσι στὸ πιάτο τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνα τὸ μονόφυλλο δὲν ἀποτελεῖ πιά τὴ μοναδικὴ πηγὴ γιὰ τὴν ἀπεικόνιση τοῦ Ἀλέξανδρου καὶ τῶν συμβόλων του.

40. Γιὰ τὴν ἀρχαιογνωσία ποὺ ἔγινε λαϊκὸ κτῆμα μὲ τὴ βοήθεια τοῦ σχολείου καὶ τῆς ἐπίσημης παιδείας τὸ 19ο αἰῶνα βλ. σχετικὲς παρατηρήσεις τοῦ Γρ. Σηφάκη, «Ἡ παραδοσιακὴ δραματολογία τοῦ Καραγκιόζη (πρῶτη προσέγγιση)», *Ὁ Πολίτης*, Τεύχος 5, Σεπτ. 1976, σ. 25 κέξ., ἰδίως σ. 37.